

A. FÜGGELÉK

Szótár/Kislexikon

A következő szószedetben kb. ötszáz, a kezdő földrajzosok számára leghasznosabbnak vélt fogalmat adunk meg. A válogatás azt célozza, hogy egy meglehetősen széles áttekintést kínáljon a szakterületről, és mind a huszonnégy fejezetből legalább tíz fogalmat megadjon. A kötetben dőlt betűvel szedett terminusok a szószedetben külön címszó alatt is megtalálhatók. Néhány földrajzi (pl. a környezeti és a térképkészítési) területhez kapcsolódó szakzsargon jóval gazdagabb, mint másé (pl. humán és társadalomtudományi oldal), így ezek között egyensúlyt kellett teremtenünk. Minden címszónál található egy hivatkozás arra a fejezetre, amelyben található; néhány esetben ezek a fogalmak az adatok között vagy a táblázatokban szerepelnek. Egyes fejezetekben néhány további fogalmat is megadtunk.

Bármely rövid szószedet azonban akármekkora gondossággal is legyen összeállítva, csak a jéghegy csúcsa. A legtöbb földrajzi szótár nem több száz, hanem több ezer fogalmat tartalmaz.

Aki további földrajzi tanulmányokat folytatna, rendkívül hasznos kötetet ajánlunk számára:

R. J. SMALL–M. WITHERICK: *A Modern Dictionary of Geography*. 3. ed. London, 1995, Arnold.

Valamint egy a természeti földrajz témában kimagaslóan jelentős szótár:

D. THOMAS–A. GOUDIE (szerk.): *The Dictionary of Physical Geography*. Oxford, 2000, Blackwell.

Társadalomföldrajz terén a legjobb szótár:

Ron JOHNSTON (szerk.) et. al.: *The Dictionary of Human Geography*. 4. ed. Oxford, 2000, Blackwell.

1x1 mérföldes szelvényhálózat (township and range)

Az Egyesült Államok középső és nyugati részének 1x1 négyzetmérföldes egységű felmérési hálózata. Manapság a vidéki Amerika település- és birtokmintázatában ez a rendszer elvesztette érvényességét. (21. fejezet)

A, Á**abráziós színlő**

Régi partvonalak maradványai, amelyek általában izosztatikus felemelkedés vagy tektonikus mozgások eredményeként alakultak ki. (3. fejezet)

adatbázis

Egymással kapcsolatos információk összessége, amelyet általában valamilyen nagy kapacitású háttértároló rendszeren, pl. mágnesszalagon vagy lemezen tárolnak. A GIS-adatbázis pont, vonal, terület, pixel vagy rács formátumban kódolt földrajzi objektumok helyét és attribútumait tartalmazza. (23. fejezet)

adatbázis-kezelő rendszer

GIS-ben használt számítógépes programok csoportja az adatbázisban található információk rendszerezésére. Leginkább DBMS adatbeviteli, ellenőrzési, tárolási, vizsszakeresési és kombinációs műveleteket tartalmaz. (23. fejezet)

adopciós görbék

Az az ütem, amelyben egy populáció egy újításhoz alkalmazkodni képes. A *Hägerstrand-modellben* ez az ütem az idő elteltével jelentős változást mutat. (16. fejezet)

aeroszolok

Apró, szilárd vagy folyékony anyagi részecskék, amelyek légszennyezés útján jutnak az atmoszférába. (9. fejezet)

agglomerációs gazdaságok

Egyes gyártó cégek megtakarításai, amelyek abból származnak, hogy ugyanazon helyen működnek. Eredhetnek speciális szolgáltatóipari, pénzügyi vagy kommunális létesítmények közös használatából. (8. fejezet)

aktualizmus

Ezen elmélet szerint a kőzetek rétegződése a tengerekben, folyókban és tavakban ma is zajló folyamatok nyomán következett be; azaz az ősi geológiai feltételek lényegében hasonlóak vagy azonosak a maiakkal. (2. fejezet)

állam

Jól elkülönülő határokkal rendelkező társadalmi formáció, amelyet erős központi kormányzat irányít, ahol a politikai hatalmat törvények útján juttatják érvényre. A kulturális evolucionista modellben csak a második helyen szerepel a birodalom mögött, ami a legösszetettebb társadalmi fejlődési fázis. (17. fejezet)

alternatív energiák

Olyan energia, amelyet nem fosszilis energiahordozóból vagy nukleáris úton nyernek. Ezek általában kisebb mértékben szennyezőek, és újrafelhasználható forrásokból táplálkoznak; például a biogázok, geotermikus energia, vízenergia, napenergia, árapály-energia és szélenergia. (10. fejezet)

American Geographical Society (AGS)/**Amerikai Földrajzi Társaság**

A legrégebbi földrajzi társaság az Egyesült Államokban. 1852-ben alapította üzletemberek egy csoportja *American Geographical and Statistical Society of New York* néven és nagyon fontos szerepet játszott az amerikai kontinens feltárásában és feltérképezésében. Jelentős földrajzi könyvtárral rendelkezik, amely jelenleg Milwaukee-ban, a Wisconsini Egyetemen található. (24. fejezet)

analógia

Megfelelés vagy részbeni hasonlóság. A regionális földrajzban az analógiák olyan térségekre vonatkoznak, amelyeket, mivel bizonyos ismert szempontból hasonlóságot mutatnak, más szempontokból is hasonlóknak vélnék. (12. fejezet)

anizotróp

Az a térbeli jelenség, hogy egy adott fizikai tulajdonság vagy folyamat függ a térbeli irányoktól. (15. fejezet)

anomáliák

A regionális földrajzban egy régió abból a célból való leírása, hogy általa egy általános modelltől való eltérést lehessen bemutatni. Másként reziduális régióként is nevezik. (12. fejezet)

antecedens határok

A politikai földrajzban használatos kifejezés olyan határookra, amelyek időben megelőzték a települések és gazdasági fejlődés létrejöttét. (17. fejezet)

anyagindex

Akkor kapjuk meg, ha az egy termékre jutó felhasznált anyag összsúlyát elosztjuk a termék súlyával. A legtöbb iparág anyagindex értéke több mint 1, ezért ezeket „súlyvesztőknek” nevezik. (15. fejezet)

árapályenergia

Alternatív energiaforrás, amikor az árapály energiájának felhasználásával áramfejlesztő turbinákat hajtanak meg. (10. fejezet)

árazás a forrásnál

Az árat a gyártás helyén határozzák meg, és a vásárló fizeti az áruszállítás költségeit. Ezt másképpen f.o.b. (free-on-board) elnevezéssel is illetik. A vásárlót terhelő szállítási költséget a tényleges távolság alapján számolják ki, vagy keretzőnek figyelembe vételével, vagy egy egységes postai bélyeg formájában, amikor nem az aktuális távolságot veszik alapul. (13. fejezet)

ARC/INFO

Az egyik legjelentősebb GIS software, amelyet az ESRI (Environmental Systems Research Institute) fejlesztett ki. (23. fejezet)

árkos erózió

A talajerózió egyik súlyos következményekkel járó fajtája, amely lejtők alján jelentkezik, ahol a lezúduló víz kimossa a talajt, és a kisebb köveket elsodorva mély vajat vagy árkot vág a talajba. (5. fejezet)

arktikus

Az Északi-sarkvidékkel kapcsolatos. Biológiai kifejezésekben a Föld azon régiójára vonatkoztatják, ahol a legmelegebb hónapban a középhőmérséklet nem haladja meg az 5 °C-ot (0 °F). Határa nagyjából az északi erdőhatárral esik egybe. (2. fejezet)

áruforgalom

A térbeli kölcsönhatások kutatásában ezzel a fogalommal különböztetik meg az emberi helyváltoztatással vagy áruszállítással kapcsolatos folyamatokat az információáramlástól. (13. fejezet)

Association of American Geographers (AAG)/**Amerikai Geográfusok Szövetsége**

A geográfusok legrégebbi szakmai társasága az Egyesült Államokban, amelyet 1904-ben alapított W. M. Davis (ld. a 2.C szövegdobozt), a társaság első elnöke. Az *Annals* és a *Professional Geographer* című szaklapok kiadója. (24. fejezet)

Association of South East Asian Nations (ASEAN)/ Délkelet-ázsiai Országok Szervezete

Az ASEAN 1967-ben alakult meg a régió nem kommunista államainak részvételével. (17. fejezet)

átlag információs mező

A Hägerstrand-modellben használt súlyozott mátrix, amely valószínűségi felületet ír le egy vizsgált folyamat elterjedésének modellezéséhez. Eredetileg információ-áramlásra értették, de később szélesebb értelemben, pl. a lakosságon belüli betegség elterjedésére. A mátrix lehet szimmetrikus vagy aszimmetrikus. (16. fejezet)

átlagos úthossz

Gráfelméleti fogalom, amely a közlekedési hálózaton belül az összekötöttség mértékét hivatott jelölni. (13. fejezet)

autokorreláció

Statisztikai kifejezés, amely meghatározott adatsornak a különböző (térben szomszédos vagy időben eltolt) megfigyelési egységekre vonatkozó értékei közötti kapcsolatot méri. Pozitív, 1-hez közeli értéke térbeli hasonlóságot, negatív értéke a térstruktúra tagoltságát jelzi. (21. fejezet)

automatizált térképezés

Számítógép vezérelte eszközzel, pl. rajzgéppel és grafikus képernyővel történő térképkészítés. (21. fejezet)

B

barrier, akadály

A *Hägerstrand-modell* Yuill által továbbfejlesztett változata a különböző kategóriájú barrierék/gátak elterjedésének térbeli hatását mutatja meg. (16. fejezet)

Bartlett-modell

Egy brit statisztikus, M.S. Bartlett által kidolgozott járványmodell, amely a népesség méretéhez viszonyított közösség nagysága és a járványhullámok eloszlása közötti összefüggést mutatja meg. Eredetileg a brit városokban előfordult kanyarójárványok vizsgálatán alapult, amit azonban azóta már kibővítettek a világ más tájain előforduló egyéb fertőző betegségekre is. (16. fejezet)

Bayes-féle becslés

A térképdekódolás egy fajtája, amely (priori) teljes valószínűségeket használ és a 18. századi matematikus, Thomas Bayes által kidolgozott matematikán alapszik. (21. fejezet)

bázispontarázás

A térbeli árképzés ezen fajtájában egy adott áru előállítási költségét egy adott ponttól számítják, egységes árat

állapítanak meg függetlenül attól, honnan származnak az alapanyagok, és a vásárló fizeti a kiindulási ponttól felmerülő transzferköltségeket függetlenül a gyártó telephelyétől. A leghíresebb példája a bpp-nek a „Pittsburg plus” néven ismert rendszer, amely egy ideig az Egyesült Államok acéliparában működött. (13. fejezet)

beágyazásos mintavétel

A mintavételezés egy tervezési típusa (nevezik hierarchikus vagy többlépcsős mintavételezésnek is), amikor a vizsgált területet az egymásba ágyazott mintavételezési egységek hierarchikus rendszerévé szervezik. A beágyazásos mintavételezés csökkentheti a terepi költségeket, és lehetővé teszi a változsvizsgálatot ugyanazon terület különböző felbontási szintjein, ellenben nagyobb mintavételezési hibákat eredményezhet. (22. fejezet)

befolyási öv

A Meinig-féle négy szintű kulturális régiók közül a harmadik. (7. fejezet)

befolyási övezet

Az a terület, amely fölött egy város befolyással bír, mivel az itt élő emberek a foglalkoztatás, az áruk és a szolgáltatások tekintetében a városra vannak utalva. (13. fejezet)

béta index

A gráfelméletben a közlekedési hálózat összekötöttségének mértéke. (18. fejezet)

betegség miatt elvesztett életek

A halandóság kutatásában az az érték, amelyet akkor kapunk, ha minden halálozás életévét összemérjük azon évek számával, amelyet az illető „normális” várható halálozási életkor alapján elért volna. (20. fejezet)

betegség teljes kiirtása, globális megsemmisítése

Az epidemiológiában használatos fogalom valamely betegség teljes és tartós felszámolását jelenti, amelyre ez idáig egyetlen példa a himlő. Egy kisebb terület betegségtől való megtisztítására az „elimináció” (megszüntetés) fogalmát használják. (20. fejezet)

betegségek jéghegyelmélete

Egy piramismodell, amelyben egy betegség tünetmentes és klinikai fázisait elkülönítve, míg az elhalálozást a piramis csúcsán ábrázolják. Ez a modell azt hivatott érzékeltetni, hogy sok betegség esetén a hivatalos adatok csak a jéghegy csúcsát mutatják. (20. fejezet)

biodiverzitás

A biogeográfiában így nevezik az egy adott területen (biomon) belül megtalálható számos különböző növény- és állatfajt. Általánosságban elmondható, hogy minél nagyobb a fajok száma, annál stabilabb és szilárdabb az ökoszisztéma. (19. fejezet)

biogeográfia

A földrajz egyik ága, amely a földfelszínen élő növények és állatok térbeli eloszlását tanulmányozza. (4. fejezet)

biológiai koncentráció

Biológiai organizmusok képesek bizonyos kémiai anyagokat nagyobb mennyiségben koncentrálni, mint amennyi természetes környezetükben előfordul. (9. fejezet)

biológiailag lebomló

Olyan szennyezőanyagokat nevezünk így, amelyek biológiai organizmusok által lebonthatók. Szerves anyagokból készült termékek, mint pl. a papír, gyapjú, bőr és fa nevezhetők biodegradábilisnek; a műanyagok többsége viszont nem. (9. fejezet)

biom

A Föld nagyobb környezeti övei, amelyeket különböző növénytakaró borít (pl. szubarktikus tundra biom). (4. fejezet)

biomassza

Egy meghatározott területen vagy ökológiai rendszeren belül megtalálható élő organizmusok összessége. (4. fejezet)

bioszféra

A Föld azon része, amely az összes élő organizmust és a létüket biztosító környezetet foglalja magában. (2., 4. fejezet)

Bool-algebra

A matematika egyik ága, amelyet a 19. században élt kutató után neveztek el, és amelyet a GIS-ben a térbeli halmazokon végzett műveletek során (megközelítőleg ekvivalens módon az összeadással, kivonással és a szorzással) használnak. (23. fejezet)

Boreális öv

Hideg mérsékelt éghajlatú övezet, amely az Északi Sarkkör és az északi szélesség 50° között fekszik. Túlnyomórészt fenyőerdők borítják, tajgaként is ismert. (4. fejezet)

Boserup-modell

A modell a dán mezőgazdasági szakember, Eser Boserup (lásd: 9.A szövegdoz) nevéhez fűződik, és a növekvő népsűrűség és az ugaron hagyott földek közötti viszonyra utal. (9. fejezet)

bozót-parlag művelés

Trópusi területeken a megművelt földeket időközönként a bozótosnak engedik át, hogy a föld visszanyerje termékenységét. (9. fejezet)

Brit Királyi Földrajzi Társaság (RGS)

Nagy-Britannia legrégebbi földrajzi intézete, amelyet 1830-ban alapítottak a „földrajztudomány felvirágoztatása” érdekében. Történetére és jelenlegi szerepére vonatkozó adatokat a 24.A szövegdozban találunk. (24. fejezet)

C, Cs**Centers for Disease Control (CDC)/
Járványmegelőzési Központ**

Az Egyesült Államok legfőbb kormányzati szerve, amely betegségmegelőzéssel foglalkozik; Georgia államban, Atlantában székel. Alapításakor katonai szervezetként a malária ellen kellett felvennie a harcot, majd az 1940-es években átszervezték és tevékenysége más betegségek kontrollálására is kiterjedt, napjainkban pedig kulcsszerepet játszik a globális járványmegelőzésben. (20. fejezet)

**central business district (CBD)/
központi üzleti negyed**

A városok azon része, ahová a kiskereskedelmi üzletek, hivatalok és kulturális intézmények koncentrálódnak, ezért ott a telekár és a beépítettség igen magas. A CBD meghatározásának leírása a Murphy–Vance-módszerrel a 15.A szövegdozban található. (15. fejezet)

centrifugális erő

A városföldrajzban azon erőket nevezik így, amelyek a városközpont felől a periféria irányába igyekeznek áthelyezni bizonyos tevékenységeket. Ezeket a magasabb telekárak, a zsúfoltság, az ingázás és a magasabb adók indukálják. (8. fejezet)

centripetális erő

A városföldrajzban azon erőket nevezik így, amelyek a városközpont felé igyekeznek tevékenységeket irányítani. Ezeket az eladók és a vásárlók számára is jó megközelíthetőség, speciális szolgáltatások és szakképzett munkaerő jelenléte indukálja. (8. fejezet)

choropleth térképek

Zóna- vagy övezethatárok felhasználásával mutat be adatokat, a határok az adatoktól viszonylag függetlenül léteznek, gyakran felhasználják több különböző adathalmaz interpretálására, pl. egy adminisztratív területen belül. (1. fejezet)

cirkumpacifikus övezet

A természeti földrajzban a Csendes-óceán medencéjét körülvevő zónát nevezik így, ahol a tektonikus lemezek határán nagyfokú vulkáni tevékenység és földrengési aktivitás jellemző. Ugyanitt húzódnak a Föld legmélyebb óceáni árcai. (2. fejezet)

csak olvasható térkép (ROM)

Grafikus vagy nyomtatott formátumú térképi végtermék a GIS-ben. (23. fejezet)

csomóponti régió

Régió, amelynek meghatározó jellegét a különböző részei közötti kapcsolat adja meg. Általában adatfolyammal definiálják (pl. ingázás). Eltérően az *uniform (egységes) régiótól* átfedésben lehet másik *nodal (csomópont) régióval*, és nem kell térben érintkezőknek lennie. (12., 13. fejezet)

D**davisi ciklusok**

William Morris Davis (lásd: 2.C szövegdoboz) által kidolgozott geomorfológiai, felszínfejlődési modell, amelynek három alapelve a geológiai struktúra, a geomorfológiai folyamat és az idő. A harmadik elem biztosítja a ciklusban a fejlődési állapotok sorozatát, így a felszínformák a fiatal, az érett és az agg állapotokon keresztül alakulnak ki. Eredetileg nedves területekre alkalmazták, később már a száraz, glaciális és parti felszínformálódásra is kiterjesztették. (2. fejezet)

demográfia

A népesség számát, összetételét, állapotát, ill. ezek változásait vizsgáló tudomány. (6. fejezet)

demográfiai átmenet modellje

Demográfiai változások sorozata, amely során az országok a történelem során fokozatosan haladnak a magas és alacsony születési és halálozási rátáktól az alacsonyig. (6. fejezet)

dendrokronológia

A fák évgyűrűinek tanulmányozása; az éghajlati tényezők évenkénti változása eltérő növekedést idéz elő, amelyből le lehet mérni a környezeti változás mértékét, valamint kormeghatározás alapjául is szolgálhat. (3. fejezet)

Descartes-féle koordináta-rendszer

Derékszögű rácsháló, amelyet objektumok helymeghatározására használnak kisebb kiterjedésű területeken, ahol a földfelszín görbülete elhanyagolható. (21. fejezet)

dezindusztrializáció

Egy adott területen a nehézipar és más gyáripár hanyatlására és ezzel egyidejűleg a szolgáltatóipar felemelkedésére utal. (8. fejezet)

diffúzió

A földrajzban diffúzióknak nevezik a Föld felszínén való elterjedést vagy szétszóródást. Nem keverendő össze a szó kémiai értelmével, amely a gázok vagy folyadékok molekuláinak egymással való lassú elkeveredését jelöli. (1., 6. fejezet)

digitális ortofotó szelvények

A térképi szelvényezésnek megfelelően egymáshoz illesztett, korrigált ortofotó-kivágatok, digitális és nyomtatott formában is elérhető. (23. fejezet)

digitalizáló

Térképi elemek térbeli koordinátáinak térképről vagy egyéb dokumentumról a számítógépbe történő bevitelére szolgáló eszköz a GIS-ben. A térképi elemeket meghatározó pontok pozicionálására pl. kurzort, egeret, szálkeresztes egeret (puck) használnak. (23. fejezet)

diklór-difenil-triklór-etán (DDT)

Igen hatásos rovarölőszert, amelyet az 1930-as években fejlesztettek ki Svájcban. Sikeresen alkalmazták a II. világháború utáni évtizedekben a malária elleni küzdelemben, de később mérgező és maradandó mellékhatásai miatt kivonták a forgalomból. (3., 20. fejezet)

dioxin

Rendkívül erős mérge, amely néhány gyomirtóban van jelen, és amely magzatok bizonyos testi károsodásáért felelős. (9. fejezet)

Domesday Book

I. Vilmos 1086-ban elrendelt följajzi hely szerinti népszámlálása. A legtöbb angol faluban és városban (Londonban és Winchesterben nem) végrehajtották, és ekkor keletkezett Anglia első földbirtokkönyve (Domesday Book), az a forrás, amelyhez települési és földhasználati adatokért vissza lehet nyúlni. Sir Clifford Darby, a többkötetes Domesday-kori Angliával foglalkozó történeti földrajzi munkájában is nagymértékben erre hagyatkozik. (11. fejezet)

E, É**Egészségügyi Világszervezet (WHO)**

Az ENSZ 1948-ban alapított szerve, amely a nemzetközi egészségügyi tevékenységek összehangolásáért felelős. Központja Svájcban, Genfben található, míg világszerte hat regionális hivatala van. (20. fejezet)

egészségügyi védvonal

Védelmi zóna, amelyet egy terjedő járvány köré vonnak, hogy megakadályozzák annak térbeli terjedését további, nem védett területekre. (16. fejezet)

egyenletes hozamú erdőgazdálkodás

Fák telepítésének és kitermelésének tervezett ciklusa, ami állandó fahozamot eredményez egy erdőből. Eredetileg a német keményfaerdők hosszú távú gazdálkodására találták ki, nemrégiben azonban a trópusi erdőkre is elkezdték alkalmazni. (10. fejezet)

Egyenlítő

A Földet körülvevő képzeletbeli vonal, amelynek minden pontja egyenlő távolságra esik az Északi- és a Déli-sarktól. (21. fejezet)

egymásra helyezkedő határrendszerek

A politikai földrajzban használt fogalom olyan nemzetközi határookra, amelyeket egy terület benépesedése után határoznak meg. (17. fejezet)

egymást követő hullámok

A településföldrajzban szakaszok szabályos sorozata, melynek során egy régió lakottá válik. A klasszikus példa, amikor az észak-amerikai préri különböző határvonalak (vadászat, szarvasmarha-tenyésztés, búzatermesztés) mentén az európai népek betelepülésével lakottá vált. (5. fejezet)

egységes kézbesített egységár

A térbeli árképzés ezen változatában az ár minden vásárló számára lakóhelyétől függetlenül azonos. A gyártó fizeti az összes szállítási költséget, de ez nem jelentkezik plusz költségként, mivel az árak megállapításakor beépítenek egy átlag szállítási árat. Ezt az árképzést c.i.f. (cost-insurance-freight) névvel is illetik. (13. fejezet)

él

Gráfelméleti fogalom, amely a hálón belül két csomópont közötti kapcsolatot jelöl. Az összekötöttség mértékének meghatározására használják. (23. fejezet)

El Niño

A Csendes-óceán keleti partvidékén, Peru, Ecuador és Chile északi részén jelentkező, különlegesen meleg tengeráramlás. Megjelenése rendszertelen, kb. tizennégy-szer fordul elő százévenként. Heves esőzésekkel jár az amúgy száraz perui partokon, és más hosszú távú hatással van a Földre, mivel a légáramlásban zavarokat okoz. (3. fejezet)

elektromágneses spektrum

Elektromágneses sugárzás folytonos hullámhossz-, vagy frekvenciatartomány a rövidhullámú röntgensugaraktól a hosszuhullámú rádióhullámokig. A spektrum bizonyos részei kiemelt fontosságúak a távérzékelésben,

így a látható fény, az infravörös és a radar tartománya, amelyekben a Föld felszínéről a felvételező eszközök számos típusával készülnek felvételek. (22. fejezet)

Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet (FAO)

ENSZ egyik fő szerve, amelyet 1945-ben hoztak létre, római székhellyel. Világméretű küzdelmet folytat az alultápláltság és az éhezés ellen az élelmezést, földművelést, erdészetet és halászatot fejlesztő programokon keresztül. (10., 11. fejezet)

ellenállási görbe

A diffúzió kutatásban egy S alakú görbe, amely az innovációkkal szemben megmutatkozó ellenállást mutatja az idő függvényében. (16. fejezet)

élenjáró régiók

Egy adott országnak azon régiói, ahol bizonyos folyamatok elsőként jelentkeznek. Szó szerint arra a birkára használják ezt a kifejezést (bell wether), amely csengővel a nyakában a nyáj előtt halad. (12. fejezet)

eltartóképesség

Egy adott terület eltartóképessége arra utal, mekkora a legnagyobb populáció, amelyet eltartani képes. Egy adott faj optimális populációja, amelyet adott környezeti feltételek mellett az adott földterület eltartani képes. (6. fejezet)

élőhely

Külső körülmények összessége, amelyhez állatok és növények adaptálódtak, és amely életterükként szolgál; a vegetáció, az éghajlat és a tengerszint feletti magasság tényezői határozzák meg. (4. fejezet)

élveszületések aránya

1000 főre jutó élveszületések száma egy évben. Az élveszületések aránya viszonylag magas, ha a népesség nagy hányada nemzőképes korban van, és ez, illeszkedve a korösszetételhez, természetes szaporodást eredményez. (6. fejezet)

endemikus

Egy adott területre jellemző, pl. faj vagy betegség. (20. fejezet)

entrópia

A földrajzban¹ egy rendszerben fellépő rendezetlenség vagy véletlenszerűség mértékének nagysága. A térbeli kölcsönhatások Wilson-féle modellje a maximum-entrópia becslésén alapul. (13. fejezet)

¹Nem csak a földrajzban használják, hanem minden természettudományban. Az egyik legalapvetőbb természettudományos fogalom – a szerk.

ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP)

Az 1972-es Stockholmi Konferencia (lásd: 11.B szövegdohoz) után alapították ezt az ENSZ-hivatalt, hogy a környezetvédelem nemzetközi intézkedéseit koordinálja. Fő központja Kenyában, Nairobiban található. (19. fejezet)

Environmental Systems Research Institute (ESRI)

Kaliforniai székhelyű vállalat, a GIS-szoftverek egyik fő gyártója (lásd: a 23.C szövegdohoz). (23. fejezet)

epicentrum

Természeti földrajzi fogalom, amely a földfelszín azon pontját jelöli, amely a földrengés felszín alatti központjához a legközelebb esik. (2. fejezet) Az emberföldrajzban is használt terminus, amely egy járványhullám kiindulási pontját jelöli. (20. fejezet)

epidemiológiai váltás

A demográfiai hullámmal párhuzamosan zajló jelenség. Az emberi társadalmak a történelem során fokozatosan jutnak el a magas (főleg a fertőző betegségek miatt bekövetkező) csecsemőhalandóságtól az alacsonyig, valamint a magasabb életkorban (leggyakrabban olyan degeneratív betegségek, mint a rák és a szív- és érrendszeri megbetegedések miatt) bekövetkező halálozásig. (20. fejezet)

episztemológia

Ismeretelmélet, különösképpen vonatkoztatva a megismerés módszereinek és határainak kérdéseire. Földrajzi értelmezésben foglalkozik a különböző iskolák földrajzi gondolkodásával és ezeknek a földrajz filozófiájához való hozzájárulásával. (24. fejezet)

erőforrások

Lásd: természeti erőforrások. (10., 16. fejezet)

esőerdő

Általában trópusi esőerdőként ismert, az egyenlítői övezetben található erdő, ahol heves esőzések jellemzők száraz évszak nélkül. A növényzet növekedése buja és gyors, minek következménye, hogy itt él a Föld növény- és állatfajainak fele. (4. fejezet)

Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO)

1949-ben, amerikai vezetés alatt alakult katonai szövetség, észak-amerikai és nyugat-európai tagállamokkal. Eredetileg fő célja, hogy szembeszálljon a szovjet blokk felől érkező, Nyugat-Európát érintő fenyegetésekkel. (17. fejezet)

észak-dél ellentét

A gazdagabb világrészek és a három déli kontinens, Latin-Amerika, Afrika és Ázsia között anyagi javak tekintetében megmutatkozó különbségre utaló fogalom. (17., 18. fejezet)

etnicitás

Etnikai, ill. törzsi csoportokat jelölő fogalom. Felismerésük régészeti feljegyzésekből meglehetősen nehéz, de a nyelvtudomány és a nyelvi határok azt mutatják, hogy az etnikai csoportok gyakran egybeesnek a nyelvi területekkel. Egy etnikai csoport közös, viszonylag állandó tulajdonságokkal, úgymint nyelvvel és kultúrával rendelkező emberek szoros együttéléséből alakul ki, történelmileg meghatározott területen. Azonosságukat és másságukat a saját maguk választotta névvel fejezik ki. (7. fejezet)

etológia

Az állati viselkedés tanulmányozásának tudománya, a görög ethos szóból ered, melynek jelentése: természet vagy jellem. (17. fejezet)

eutrofizáció

A folyamat során általában egy vízi élőhely tápanyagban (nitrátokban, foszfátokban) gazdaggá válik, ami az oxigén csökkenéséhez és algásodáshoz vezethet. Mivel egy tó tápanyagkészletét (főleg a nitrogént és a foszfort) a környező területekről származó, műtrágyában gazdag vizek befolyásából nyeri, a tó élővilágában és kémiájában ez jelentős változást idéz elő. (9. fejezet)

exponenciális modellek

A népességnövekedés exponenciális modelljei egy olyan leegyszerűsített helyzetet modelleznek, ahol a növekedés (vagy a csökkenés) ellenőrizetlen, és a változás mértéke állandó. (6. fejezet)

F**fahatár**

A fák növekedésének határa, amely fölött a vegetációs időszak nem elég hosszú a fás növényzet kifejlődéséhez. A fahatárok szélességi és magassági korlátokat is jelölnek. Történelmi távlatokban vizsgálva a változó fahatárok klimatikus és más környezeti változások indikátorai is lehetnek. (4. fejezet)

fedvényezés

A GIS-ben a térbeli adatok digitális megjelenítése során a rétegek egymásra fedetése, amellyel az adatok alapján a lefedett terület minden pontja elemezhető. (23. fejezet)

fejlett ország

A gazdaságföldrajzban így nevezik azokat az országokat, ahol magasabb az életszínvonal és fejlettebb gazdasági élet jellemző, mint az ún. fejlődő országokban. Számos indikátor használatos az ország javainak és anyagi jólé-

tének mérésére: pl. a bruttó nemzeti össztermék (GDP), az egy főre jutó energiafogyasztás, az egy főre jutó orvosok száma és a születéskor várható átlagos élettartam. (18. fejezet)

felbontás

A távérzékelési rendszer azon tulajdonsága, hogy képes egymáshoz időben, térben vagy hullámhosszban közeli jeleket egymástól megkülönböztetni. (22. fejezet)

felezési idő

Az az idő, amennyi alatt egy adott mennyiségű radioaktív izotóp felére csökken. Ez nagyon különböző időtartamot jelent: míg a jód 3-as izotópjának nyolc nap, addig a plutónium 239-es és az uránium 238-as izotópjának, amelyek a legfontosabb nukleáris üzemanyagok, feltehetően több százezer év a felezési idejük. (10. fejezet)

felsőterület

A Meinig-féle négy szintű kulturális régió második része. (7. fejezet)

felszínformák

Davis nyomán így nevezzük a földfelszín természeti formáit; az alapvető szerkezetet a geológiai folyamatok alakították ki, és hegységképző erők hatására emelkedett a felszín a tengerszint fölé. (2. fejezet)

feminista földrajz

Az emberföldrajz egyik ága, amely a 20. század utolsó negyedében igen gyorsan fejlődött. Amint azt a 7.B szövegdobozban láthatjuk, feminista elméletekre és politikára épít, és azt próbálja feltárni, hogyan strukturálódnak és alakulnak át a nemi viszonyok és ezek földrajzi vonatkozásai. (7. fejezet)

feng shui

Kínai animista felfogás, mely szerint az ősök, sárkányok és tigrisek hatalmas szellemei természeti jelenségek megtestesítői, és nem szabad azokat megzavarni. Ebből következik, hogy különleges geomancerekre („a föld varázslója”) van szükség környezetünk megértéséhez, és a megfelelő helyek, pl. temetkezési helyek kiválasztásához. (7. fejezet)

fenntarthatóság

Ez a fogalom arra utal, miként lehetséges a Föld természetes erőforrásait az emberek életminőségének javítására úgy felhasználni, hogy a Föld a jövőben továbbra is tudja biztosítani az élet fenntartását. (19. fejezet)

fenomenológia

Egzisztencialista filozófiai iskola, amely elismeri, hogy az introspektív vagy intuitív kísérletek során nyert földrajzi tudás is valós. (24. fejezet)

fitoplankton

Vízben lebegő parányi növények, többnyire algák, amelyek tengeri és édesvízi ökoszisztémákban is előfordulnak. (4. fejezet)

fix-K hierarchiák

A Christaller-féle központihely-modell egyik változata, amely a településeket a piacoptimalizációs ($K = 3$), közlekedésoptimalizációs ($K = 4$) és adminisztráció optimalizációs ($K = 7$) elv szerint rendezi. Az egész értékű K -terminus a település hierarchiában elfoglalt helyét jelöli. (14. fejezet)

fordulópont

Egy idősor azon pontja, amelyben egy térség vagy ország gazdasági tevékenységeiben változás következik be. Ha egy tevékenység a recesszió időszakában hanyatlásnak indul, majd újból fellendül, azt az időpontot nevezik fordulópontnak, amikor ez a felfelé ívelés megkezdődik. (12. fejezet)

fosszilis tüzelőanyagok

Az üzemanyagként használt szén, a kőolaj és a földgáz, amelyek a természetben megtalálhatók, az évmilliókkal ezelőtt elhalt vegetáció és az élőlények éghető anyaggá sűrűsödése folytán jöttek létre. A tőzeg és a barnaszén kevésbé préselt fűtőanyagok, és fűtőértékük is gyengébb. (10. fejezet)

fotogrammetria

Légifelvételekről és műholdképekről történő helyzetmeghatározási és magasságmérési eljárások, amelyekhez sztereoszkópot vagy sztereoplottert használnak. (22. fejezet)

fotokémiai szmog

Olyan légszennyezés, amely úgy jön létre, hogy a nap-sugárzás és a részecskék között lejátszódó reakció során mérgező és irritáló vegyületek keletkeznek. (9. fejezet)

fotómozaik

Légifotók sorozata, amelyeket egymás mellé illesztve egy terület egybefüggő képét kapjuk. (22. fejezet)

főkomponens-analízis (PCA)

Adatredukcióra és adatstruktúra feltárására szolgáló többváltozós módszer, az elemzésbe bevont változók számának csökkentésére, illetve a változók közt feltárható struktúrák azonosítására szolgál. A főkomponensek lineáris kombinációi az eredeti, részben korrelált változóknak. Széleskörűen használják társadalomföldrajzi problémák megoldásában, amikor egy fogalom (pl. fejlődés) számtalan módon mérhető. (18. fejezet)

a Föld teljes erőforráskészlete

Azon anyagok összessége bolygónkon, amelyekből a potenciális alapanyagok felépülnek, és amelyekből erőforrások nyerhetők. (1. fejezet)

földhasználat, területhasználat

A termőterület osztályozása a jellemző hasznosítás alapján. (11. fejezet)

földi illesztőpont

Egy adott terület aktuális környezeti állapotáról a magasból, távérzékeléssel nyert információk. (22. fejezet)

földrajz

Hartshorne (1959) definíciója szerint „a földfelszín változó tulajdonságainak pontos, rendszerezett és racionális leírása”. Más meghatározásait lásd: a 24.1 táblázatban. Hagyományosan három fő területet különítenek el: természeti földrajz, emberföldrajz és regionális földrajz. (24. fejezet)

„a földrajz vége”

E nézet szerint a közlekedési és hírközlési díjak csökkenése és az ezzel együttjáró globalizációs tendenciák miatt megszűnnek majd az eltérő régiók közötti korábbi különbségek. (19. fejezet)

földrajzi fokhálózat

A szélességi és hosszúsági fokok hálózata a térképen. (21. fejezet)

földrajzi helyzet

A Föld felszínének egy adott pontja, amelyet matematikailag meg lehet határozni a földi koordináta-rendszerben (pl. szélességi és hosszúsági fokokkal) vagy egy helyi referenciaponthoz viszonyított relatív helymeghatározással. (1. fejezet)

földrajzi hosszúság

A kezdő hosszúsági körtől (általában ezen a London melletti Greenwichben található) értjük, de a történelemben más kezdő hosszúsági kört is alkalmaztak) mért kelet–nyugati irányú szögtávolság fokokban megadva. (21. fejezet)

földrajzi kutatások léptéke

A geográfusok a legkülönbözőbb nagyságú tárgyakkal foglalkoznak, kezdve a Föld felszínével egészen az egyes emberig. A földrajzi kutatások léptékének meghatározását és ábrázolását lásd: az 1.C szövegdobozban. (1. fejezet)

földrajzi szélesség

Az egyenlítőől északi és déli irányban mért szögtávolság fokokban megadva. (21. fejezet)

fraktál

A fraktál olyan objektumon értelmezhető, amelynek (végtelen) változatossága abban áll, hogy bármely léptékben önhasonló, azaz a végtelenségig nagyított legkisebb részlete is az egész alakzathoz hasonló. (23. fejezet)

G**gazdaságföldrajz**

Az emberföldrajz három fő ágának egyike (a politikai és a társadalomföldrajz mellett). A geográfusok térbeli gazdasági kutatásai az alábbi területekre terjednek ki: (a) a gazdasági jelenségek feltérképezése (pl. gazdaságföldrajzi atlaszok), (b) a földrajz hatása a gazdasági eseményekre (pl. ipartelepítés), (c) a gazdaság hatása a földrajzra (pl. költséghatárok a terméshozamokban). (18. fejezet)

Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD)

1961-ben a gazdagabb országok alakította társulás, a gazdasági növekedés elősegítésére és a világkereskedelem bővítésére. Párizsi székhelyű, és jelenleg 29 tagállama van. (17. fejezet)

geodézia

Földfelszíni és felszín alatti alakzatok méreteinek és helyének meghatározásával és ábrázolásával, valamint földrajzi helymeghatározással foglalkozó tudományág. (21. fejezet)

geographic information systems (GIS)/ földrajzi információs rendszerek (FIR)

Számítógépes eszközök csoportja, amelyekkel földrajzi információk rögzíthetők, tárolhatók, transzformálhatók, elemezhetők és megjeleníthetők. (23. fejezet)

geológiai normák

Nagy időintervallumban bekövetkező változások (pl. talajerózió) bázisának meghatározása, amely emberi beavatkozástól mentes környezetben alakul ki. Ezen normákhoz képest mérhető a humán hatás mértéke. (11. fejezet)

geomorfológia

A természeti földrajz egyik ága, amely a földfelszín alakjának és fejlődésének változásait kutatja; és olyan speciális szakterületek tartoznak hozzá, mint pl. a klimatikus morfológia. (2. fejezet)

geopietizmus

Emberföldrajzi fogalom, mely J. K. Wright (1947) nevéhez fűződik, a földi környezet és valamely hőn szeretett térség felé irányuló gondoskodás és hódolat kifejezésére. (12. fejezet)

geopolitika

Földrajzi tényezők (pl. földrajzi fekvés) befolyásának tanulmányozása, amelyek kihatnak az országok egymás közötti viszonyára. (17. fejezet)

geoszinkron műhold

Távérzékelő szenzorokkal ellátott műhold, amelyet úgy helyeznek pályára, hogy a Föld forgását követve mindig ugyanazon hely fölött helyezkedjen el. Képes az adott félgömbnyi terület megfigyelésére, bár ilyenkor a képszéleknél erős laterális torzítással kell számolni. (22. fejezet)

geotermikus energia

A Föld belső hőjéből nyerhető alternatív energiaforrás, amely elektromos áram előállítására vagy háztartások fűtésére használható. Ezt vagy a hasadékokon át a felszínre jutó gőz vagy forró víz, vagy a felszínhez közeli forró kőzetbe fűrt réseken át befecskendezett vízből kialakuló gőz hasznosításával érik el. (10. fejezet)

gettó

A városi földrajzban egy lepusztult lakóövezet elnevezése, általában a belvárosban, ahol hátrányos helyzetű kisebbség vagy etnikai csoport koncentrálódik. Történelmi értelemben egy város zsidók által lakott negyedét is így nevezik, feltehetően az olasz getto szóból (jelentése: „öntöde”) eredően, amelyet az első, 1516-ban, Velencében létrehozott ilyen jellegű övezetre használtak. (8. fejezet)

globális falu

A kanadai Marshall McLuhan által alkotott kifejezés a modern kommunikációs technológiák társadalmi és kulturális életre kifejtett hatásainak szemléltetésére, valamint a helyi kultúrák globálissá válására. (19. fejezet)

globális helymeghatározó rendszer (GPS)

Műholdak rendszere, melyek segítségével és hordozható elektronikus vevővel a Föld bármely pontján meghatározható a földrajzi pozíció. (23. fejezet)

globális felmelegedés

Az ún. üvegházhatás fokozódásával járó emberi tevékenységek által bekövetkezett globális hőmérséklet-emelkedés. (19. fejezet)

globalizáció

A világ gazdaságában és társadalmában bekövetkező változások, amelyek az új kommunikációs technológiáknak és az ebből eredő tér-idő összesűrűsödésének köszönhetőek. (19. fejezet)

GNP (bruttó nemzeti össztermék)

Egy ország gazdasága által előállított össztermék nagysága, beleértve a külföldről származó nettó bevételt is. (18. fejezet)

Gondwana

A mai Afrika, Ausztrália, Antarktisz, India és Dél-Amerika területeiből álló, ősi déli szuperkontinens,

amely 200 millió évvel ezelőtt kezdett feldarabolódni. (3. fejezet)

gömbi koordináták

Szélességi és hosszúsági fokok rendszere. (21. fejezet)

gráfelmélet

A véges matematika egyik ága, amely hálózatok szerkezetével foglalkozik. Geográfusok közlekedési hálózatok elemzésénél használják, ahol az összeköttetések (élek) és csomópontok (csúcsok) topológiája megvilágítja a kapcsolódásokat és a belső térbeli struktúrát. (23. fejezet)

grafikus felhasználói felület

Az az eszköz a GIS-ben, amelyen keresztül az operátor a hardverrel kommunikál (egeret vagy más „lightpen” technológiát használva) (23. fejezet)

gravitációs modellek

Térbeli kölcsönhatáson alapuló modellek, amelyek a klasszikus tömegvonzási összefüggéshez hasonlóak. A régiók között ható folyamatok a kölcsönhatásban lévő régiók adott jellemzői (pl. népesség, piaci volumen) nagyságának összetett függvényeiként adhatók meg, és fordítottan arányosak a régiókat elválasztó tényezőkkel (pl. távolság, idő, vagy utazási költség). (15. fejezet)

gumilepedő

A GIS-ben alkalmazott módszer, amellyel a torzult távérzékelte felvétel (pl. légitfotó) képpontjait egy georeferencia-rendszer segítségével a helyes pozícióba transzformálják. (23. fejezet)

H**Hadley-cella**

Az éghajlatban így nevezik a trópusi szélességen, főleg az Atlanti- és a Csendes-óceán felett örvénylő nagyméretű meleg légáramlást. Mindkét féltekén található egy ún. Hadley-cella, ahol a felmelegedett levegő az egyenlítő környékén felemelkedik, a pólusok felé mozog, majd a 30°-40° között valahol leereszkedik, és a földfelszín közelében ismét az egyenlítő felé veszi útját. A jelenséget George Hadley után nevezték el, aki először írta le a jelenséget 1735-ben. (2. fejezet)

halálozás

Egy populáción belül adott időszak alatt bekövetkező halálozások száma. (20. fejezet)

halálozások aránya

1000 főre jutó halálozások száma egy évben. Befolyással van rá a népesség korszerkezete, és természetes fogyást eredményez. (6. fejezet)

Harmadik világ

Latin-Amerika, Afrika, Ázsia számos országa, amelyek nincsenek azonos szinten a nyugati világ országaival, főleg a fejlett ipar hiánya miatt. (18. fejezet)

hátország

A tengerparttól távolabb fekvő belső terület, amely mezőgazdasági termékekkel és nyersanyaggal látja el a kikötővárost. Tágabb értelemben egy város körül elterülő övezetet jelöl, amely annak hatáskörébe tartozik, azt ellátja áruval és szolgáltatásokkal. (13. fejezet)

házasítás

Vadállatok és növények emberi ellenőrzés alá vonása és tenyésztése oly módon, hogy olyan különleges tulajdonságokkal rendelkezzenek, amelyek az emberi felhasználás szempontjából, főleg az élelmiszer-termelés terén növelik hasznukat. (5. fejezet)

hely

A földfelszín egy valamilyen emberi szempontból fontos tartalommal vagy értékkel bíró bizonyos pontja. (1. fejezet)

helynevek

Egy adott hely térképi azonosítása valamely névvel, amely így meghatároz egy adott pontot, vonalat vagy területet. (21. fejezet)

helynevek mint bizonyítékok

Települések vagy más felszíni formák nevesítése abból a célból, hogy egy település életében rekonstruálni lehessen egy időszakot vagy korábbi földhasználatot. (11., 21. fejezet)

hidraulikus hipotézis

A kultúrföldrajzban Karl Wittfogel (1956) nevéhez fűződő nézet szerint a nagy arányú öntözés segítette elő a városi civilizációk kialakulását. (5. fejezet)

hidroszféra

Alapvető környezeti felosztás szerint a Föld felszínén főleg folyékony (97%, óceánok és tengerek), szilárd (gleccserek és jégtakaró) vagy gáz halmazállapotban (légtörő pára) található vizek összessége. (2. fejezet)

hierarchikus diffúzió

A diffúziós terjedés egy típusa, amely a városi hierarchián kaszkádszerűen vonul végig. Ellentétben a *átterjedő diffúzió*val, itt a szétterjedés földrajzi mintázata lehet a térben nem folytonos is. (16. fejezet)

hiszterézis

A görög eredetű szó jelentése „az ezt követő”, rendszeranalízisben használatos egy későbbi hatásra, amikor az ok és okozat között űr van. Valamely tárgyon külső

hatás által előidézett változásnak az érintett tárgy előbbi állapotától való függése. (14. fejezet)

holocén (jelenkor)

A földtörténeti negyedkor második része. (3. fejezet)

homeosztázis

A *rendszer gondolkodás*ban használt fogalom, amely a rendszer konstans egyensúlyi állapotának megőrzésére szolgáló negatív *visszacsatolási* folyamatok működésének összességét jelenti. (2. fejezet)

homogén régió

Homogén tulajdonságokkal rendelkező, a térben egységes térség. (12. fejezet)

hordozók

Olyan objektumok, amelyekre távérzékelő műszert lehet telepíteni, pl. egy repülőgép vagy műhold. (22. fejezet)

hőmérsékleti inverzió

Bizonyos klimatikus feltételek mellett alakul ki az a helyzet, amikor egy hűvös, nehéz léghullám egy melegebb és kevésbé nehéz légréteg alá szorul. A felszíni réteg levegőszennyeződései nem tudnak szétszórni, így az élőlényekre káros hatású légréteg keletkezik. (9. fejezet)

hőszennyezés

A vizekbe jutó hő csökkenti az oxigén mennyiségét, és ez felborítja a természetes biológiai körforgást. (9. fejezet)

hősziget

Az emberi településfejlődés és a városi struktúrák miatt jól elkülönülő városi mikroklímák vannak kialakulóban. A hőszigeteken viszonylag melegebb hőmérséklet alakul ki a városok fölött (10 milliós lakosú várost véve ez 1–3 °C-ot jelent), mint a környező, vidéki területeken. Ez az eltérés a napszakoktól is (a legnagyobb éjfél körül) és az időjárási viszonyoktól is függ (legnagyobb szélcsendes, felhőtlen idő esetén). (9. fejezet)

humánökológia

A chicagói geográfus, Harlan Barrows (1877-1960) nézetével összecsengően: a humánökológia kölcsönös ellenhatáson alapuló viszonyt feltételez az ember és a környezet között, ugyanúgy, mint a növény- és állatfajok között. (11. fejezet)

hurrikán

Lásd: trópusi ciklon

Huxley-modell

Ezen biológiai úton történő megközelítés alapján a kultúra három sajátosság alapján osztható fel. (7. fejezet)

Hägerstrand-modell

Térbeli diffúziós modellek sorozata, amelyet a svéd geográfus, Torsten Hägerstrand, dél-svédországi földművelő közösségek újításainak tapasztalatait alapul véve alkotott meg. Az 1950-es években kifejlesztett modellek, felhasználva a Monte Carlo-modelleket, úttörő szerepet töltek be a szimuláció területén. (16. fejezet)

I**idősorok**

Egy adott idő alatt, általában szabályos időközönként összegyűjtött adatok sora. (3. fejezet)

IDRISI

A Clark Egyetem geográfusai által kifejlesztett, széles körben használt, raszter alapú GIS program, amely asztali számítógépeken és más, fejlettebb rendszereken is használható. (23. fejezet)

infravörös fényképezés

Az elektromágneses spektrum infravörös tartományában történő képkészítés. (22. fejezet)

infrastruktúra

Utak, vasúti hálózat, repülőtér, kikötő, lakossági közszolgáltatások stb. összessége, amely egy város vagy vidék gazdasági és társadalmi fejlődésének fenntartásához nélkülözhetetlen, és amely egyben fejlettségének mércéje is. (20. fejezet)

Integrat Corporation

Az Egyesült Államok egyik fő GIS típusú szoftver- és hardvergyártó vállalata. (23. fejezet)

**Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)/
Klimaváltozást Vizsgáló Kormányközi Bizottság**

Tudósok nemzetközi csoportja, amelyet az ENSZ [pontosabban a Világ Meteorológiai Szervezete (WMO)] az éghajlatváltozást igazoló tényezők felmérésére, értékelésére és az erre válaszul adandó stratégiák kidolgozására kért fel a kormányok számára. (20. fejezet)

**International Geographical Union (IGU)/
Nemzetközi Földrajzi Unió**

1922-ben alapított nemzetközi szervezet, a világ földrajzi társaságainak koordinátora. (24. fejezet)

Internet

Az 1980-as években a svájci CERN-nél dolgozó fizikusok által kifejlesztett számítógépek közötti egységes, standardizált kapcsolatrendszer. Lásd: a B. függelék: Földrajz a világhálón. (19. fejezet)

interpoláció

Egy adott helyen nem ismert érték közelítő meghatározása a környező pontok mérési értékei alapján. (21. fejezet)

**Intertropical convergence zone (ITCZ)/
trópuson belüli konvergenciazóna**

Az Egyenlítőhöz közeli övezet, jellemzői a majdnem állandó alacsony légnyomás, magas páratartalom, gyenge, időszakos szél és záporok. A felszínközeli passzát-szelek összeáramlásánál a műholdfelvételeken is látható. Helyzetét egy éven belül jelentősen változtatva februárban és augusztusban ér el az Egyenlítőtől legtávolabbi helyzetbe, ahol heves monszunesőket okoz. (2. fejezet)

irodalmi régió

Egy szerző által felkapott régió, akinek az írásai nagyban hozzájárulnak az adott terület helyzetének és karakterének a meghatározásához. (12. fejezet)

irtásos-égetékes földművelés

Trópusi területeken alkalmazott földművelési módszer, amikor a természetes növénytakarót kiirtják és felégetik, hogy alkalmassá tegyék a földet termények ültetésére. (9. fejezet)

ismétlődő periódusok

Geofizikai események, mint pl. bizonyos szintű áradások között eltelt átlagos idő. Arra vonatkozóan is kapunk adatokat, hogy milyen időközönként (pl. százévenként) várható áradás. Az ismétlődő periódusok ellentéte, ha azt nézzük, hogy az egyes években mekkora valószínűséggel következik be egy esemény. (3. fejezet)

ismétlődő piaci ciklusok

A központi hely elméletének egyik változata, mely szerint ha egy adott településen nem tarthatók fenn bizonyos tevékenységek, az idők során ciklikusan még fennmaradhatnak más településeken. (14. fejezet)

izodapánok (izotim térképek)

Az iparföldrajzi tanulmányokban az egyenlő szállítási költséggel jellemezhető pontok ábrázolására használják. (15. fejezet)

izoplet térképek

Térképtípusok összefoglaló neve, amelyeken a vonalak bizonyos értékek térbeli variációját jelenítik meg. A geográfusok a kontúr (szintvonal) szót is használják a különböző izopletekre. A legtöbbjüknek önálló neve van, pl. az izokron térképek egy adott pontból egyenlő idő alatt elérhető távolságot mutatják. Az izohiéta az azonos csapadékmennyiségű, az azonéfa az egyforma felhőborítottságú helyeket összekötő vonalakat jelenti, az „isophene” olyan biológiai jelenségeket, amelyek egyszerre történnek (pl. növények virágzási ideje). Az izoterma térképek az azonos hőmérsékletű, míg az „izotim”

térképek az egyenlő szállítási költségű helyeket összekötő vonalakat ábrázolják. (1. fejezet)

izosztatikus emelkedés

A szárazföld szintjének emelkedése a tengeréhez képest, amelyet a jégkorszaki körülmények enyhülése okoz. A hőmérséklet emelkedésével a jégtömegek visszahúzódnak, aminek következtében a szárazföld kiemelkedik, és új partok formálódnak. (3. fejezet)

izotim

A gyártási folyamat egy elemére eső szállítási költség izovonala. (15. fejezet)

izotróp tér

A tér minden irányában a fizikai tulajdonságok és folyamatok egyenértékűek. (15. fejezet)

J

Jacobs-féle hipotézis

Jane Jacobs ellentmondásos elmélete a „*The Economy of Cities*” című művéből, mely szerint az urbanizáció a komplex társadalmak korábbi és nem későbbi fázisában következik be. (5. fejezet)

járvány

Egy adott közösségen belül, adott idő alatt pusztító ragályos megbetegedés. (20. fejezet)

járvány megelőzési programok

Védőoltások emberi populációk tág körében történő alkalmazása fertőző betegségek visszaszorítása vagy terjedésének megakadályozása érdekében. Általában életkor, érzékenység vagy lehetséges kitettség miatt veszélyeztetett csoportokra irányul. (20. fejezet)

K

karantén

Egy adott területre érkező emberek vagy állatok elszigetelése, akik valamilyen ragályos betegség lehetséges veszélyeztetettjei vagy hordozói. A szó olasz eredetű, jelentése: negyven, amely a legrégebben, a 15. századi Velencében kiszabott karantén időtartamára utal. A karantén törvények általában országokra vonatkoznak, de kivételes esetekben egy nagyobb országon belüli kisebb régiókra is kivethetők (pl. az Egyesült Államokon belül Kaliforniára). (16., 20. fejezet)

kartográfia

A térképkészítés gyakorlata, ill. tudománya, a francia térkép szóból (*carte*) ered. (21. fejezet)

kaszkád diffúzió

A hierarchikus diffúzió egyik változata, amely során a településszintek között egy fentről lefelé irányuló mozgás történik. (16. fejezet)

katasztrófák

René Thom fejlesztette ki a matematikai topológia ezen ágát, amely azzal foglalkozik, hogy rendszereken belüli nem lineáris kölcsönhatások miként idézhetnek elő hirtelen és drámai hatásokat. Úgy vélik, csak korlátozott számú módja van ezeknek a változásoknak, amelyeket elementáris katasztrófáknak neveznek. (24. fejezet)

katénák

Eredetileg ugyanabból az alapkőzetből származó, de a domborzat és a csapadék miatt eltérő, rokon talajfajták láncolata bizonyos földrajzi övezeten belül. (4. fejezet)

kataszteri térkép

Olyan térkép, amely pontosan rögzíti egy adott földterület határait és nagyságát. (21. fejezet)

kényelmi zónák

Klimatikus értelmezésben azt a zónát jelenti, amelyben az ember maximális hatékonysággal tevékenykedhet. A zóna határát hőmérsékleti (túl hideg, túl meleg), relatív nedvességi (túl száraz, túl nedves) és a légmozgáshoz kapcsolódó (túl fülledt, túl szeles) jellemzők alakítják ki. Bár manapság az épülettervezésben mikroklimatikus értelemben széleskörűen használják, a geográfus Ellsworth Huntington szerint a földi makroklimának jelentős szerepe volt civilizációinak felemelkedésében az optimális klimatikus zónákban. (4. fejezet)

készletek

A természetes erőforrások azon része (főleg a készlet-szerű erőforrások), amelyek a rendelkezésre álló technológiák segítségével felhasználhatók. (10. fejezet)

készletszerű erőforrások

Olyan erőforrások, amelyek létezése ismert, nagyságát felbecsülték, de kiaknázása még nem kezdődött meg. (10. fejezet)

kezdő meridiánok

Kezdő alapvonalaknak tekinthetők a kelet–nyugati hosszúsági pozíció megadásához. A leggyakrabban használt kezdő hosszúsági kör Londonban található, Greenwichen halad át. (21. fejezet)

kiemelés

A távérzékelésben olyan eljárást jelöl, amely során növelik vagy csökkentik a kontrasztot az észlelt képeken (pl. fényképeken) a kiértékelés megkönnyítése érdekében. (22. fejezet)

kínálati árgörbe

A bérlők által még megfizethetőnek vélt bérleti díjak vagy telekárak ábrázolása egy adott hely földrajzi elérhetőségének (távolságának) függvényében, a terület-használatot szemlélteti. A telekárgörbe a távolság növekedésével csökkenő, jellemzően konkáv lefutású, reflektálva a telekár kis távolságon belüli jelentős esésére. A modellt a városi és mezőgazdasági területhasználat elemzésénél is használják (a Thünen-modell egy komponenseként). (15. fejezet)

klimaxállapot

Egy adott terület hosszú ideig zavartalanul fejlődő vegetációjának egyensúlyi állapotát jelenti. Az ökoszisztémában a természetes szukcesszió végső fázisa, amikor nincs további nettó növekedés a biomasszában, és az organizmusok egyensúlyba kerülnek a környezetükkel. (4. fejezet)

kognitív behaviorizmus

Az elmélet állítása szerint az ember viszonyát a környezetéhez részben az erőforrásokról alkotott felfogása, részben a környezet által állított korlátok észlelése határozza meg. (11. fejezet)

kognitív térkép

A világ struktúrájának az emberi agyban létező reprezentációja, amely, mint az bizonyítást nyert, befolyásolja az emberi cselekvést, a döntéseket és a megismerés rendszerét, szerkezetét. (7. fejezet)

kólibaktériumok

A vízminőség indikátoraként használt baktériumok (*pl. E. coli*), amelyek az emberi bélrendszerben találhatók. Jelenlétük a vízhálózat valószínűsíthetően emberi eredetű szennyvízzel való terheltségét jelzi. (19. fejezet)

kommunikációáramlás

A tudás, az információ áramlása (rádióhullámokon vagy kábelen keresztül) a térbeli kölcsönhatás során, megkülönböztetésekképpen a transzport folyamatoktól. (13. fejezet)

komplementaritás

Az Ullman-modellben használt kifejezés, amely a térbeli kölcsönhatás egyik alapvető eleme. Jelenti azt az *A* régiót, amely előállítja (vagy képes előállítani) azokat az árukat és szolgáltatásokat, amelyekből *B* régió hiányt szenved (vagy potenciálisan deficites). (13. fejezet)

komplementer régiók

Az alárendelt területeknek támogatniuk kell a központi helyelmélet különböző szintjein elhelyezkedő településeket. A magasabb rangú települések arányosan nagyobb kiszolgáló területtel bírnak, mint a kisebb központok. (14. fejezet)

komplex régió

Derwent Whittlesey, harvardi geográfus által bevezetett kifejezés, amely olyan régiót jelöl, ahol számos jellemző átfedésben van. A régebben használatos „természetes régió” kifejezést helyettesíti. (12. fejezet)

Kondratyev-hullámok

Az 1920-as években egy orosz közgazdász, Kondratyev ismerte fel, hogy a gazdaságban kb. fél évszázadot felölelő gazdasági ciklusok váltják egymást, szemben más, rövidebb időszak összefüggéseit vizsgáló üzleti ciklusokkal. (18., 19. fejezet)

konjunktúraciklusok

Az általános gazdasági életben megfigyelhető visszatérő ingadozások, pl. egy adott ország vagy régió termelési vagy foglalkoztatási területein. (18. fejezet)

konnektivitás

Gráfelméleti szakkifejezés a közlekedési hálózatok összekapcsolódottsági fokának mérésére. Jó néhány geográfus, köztük Kansky, számos olyan indexet dolgozott ki, amely képes ennek a tulajdonságnak a pontos mérésére. (13. fejezet)

kontinentális éghajlat

A kontinensek belső területeire jellemző éghajlati típus. Jellemzője a nagy napi és évszakos hőingás és a kevés csapadék. (2. fejezet)

kontinensvándorlás

A földkéreg lemezein elhelyezkedő kontinensek egymáshoz viszonyított mozgásának komplex folyamata. Lemeztektonika néven is ismert. (2. fejezet)

kontinentális talapzat

A kontinensek szélén szélesebb-keskenyebb, tengervíz által borított sáv helyezkedik el. Kb. 200 méter mélységig tart, majd elvégződésénél hirtelen szakad az óceánba. Pontos definíciója és körülhatárolása egyre fontosabb a nemzetközi jogban, mivel a területi igények a tenger irányába is növekednek. (17. fejezet)

korallzátony

Milliónyi korallpolip maradványának felhalmozódásából keletkező korallszegély. Az élő állatok elpusztult elődeik maradványaihoz tapadnak. A korallzátonyok a tengerpart meghosszabbításai (szegélyzátony), vagy a parttól távolabb is képződhetnek (barrier). (2. fejezet)

korfa

A demográfiában használt ábra, a népesség életkor és nemek szerinti eloszlását mutatja. (6. fejezet)

kozmológia

A világmindenség egészével foglalkozó tudományág. (21. fejezet)

könnyűipar

Jellegzetességei közé tartozik, hogy (a) a készterméknek magas tonnánkénti ára van, (b) alacsony az anyagindex, és (c) kicsi az egy munkásra jutó felhasznált anyagmennyiség (15. fejezet)

Kőolajtermelő és -exportáló Országok Szervezete (OPEC)

Bécsi székhelyű, 1960-ban alapított, jelenleg 13 tagországgal rendelkező szervezet, amelyben az olajtermelő országok az árak és a termelés kérdéseit vitatják meg. (17. fejezet)

körkörös védekezési stratégia

Egy járvány keletkezési helye köré egészségügyi záróövezetet vonva próbálják azt elszigetelni. (16. fejezet)

környezet

Külső tényezők – éghajlat, geológia, más élőlények –, amelyek az egyes organizmusok vagy az ökoszisztémák életét befolyásolják; az a tér, amelyben az összes növény és állat (ideértve az emberiséget is) kölcsönhatásban él egymással. A környezet lényege a birtokviszony, tehát a környezet mindig viszonyul valamihez vagy valakihez (pl. Budapest vonzáskörzete, az én lakókörnyezetem stb.). A környezet ily módon rengetegféle lehet, és az egyes környezetek átfedik egymást. Ez a két dolog különbözteti meg a táj fogalmától, amely hierarchiába rendeződik, és többé-kevésbé pontosan lehatárolt, átfedések nincsenek a tájak között. (1. fejezet)

környezet leromlása, pusztulása

A megújuló erőforrások, mint például a talaj, az erdők, a legelők vagy a vadállomány kimerítése vagy elpusztítása, mivel felhasználásuk jóval gyorsabb ütemben zajlik, mintsem regenerálódni tudnának. (9. fejezet)

környezeti determinizmus

A német geográfus, Friedrich Ratzel (1844–1904) és amerikai tanítványa, Ellen Churchill Semple (1863–1932) nevéhez fűződő nézet szerint a környezet nagymértékben befolyásolja az emberi fejlődést. (11. fejezet)

környezeti hatástanulmány

Vizsgálatok összessége, amelyek megpróbálják felbecsülni egy új beruházás (pl. egy ipari üzem) lehetséges hatásait a helyi és a regionális környezetre. A környezeti hatástanulmány elvégzése egyre gyakrabban törvényi követelmény a beruházás megkezdése előtt, emiatt számos tanácsadó vállalat jött létre, amelyek ilyen jellegű szolgáltatást nyújtanak. (24. fejezet)

körzetesítés

A politikai földrajzban² olyan választóközrtek kialakítására utal, ahol a kedvező tulajdonságok (pl. a nagy népsűrűség) és a nemkívánatos jellemzők (pl. választási csalás) optimálisan keverednek. Manapság már sokféle számítógépes körzetesítési program áll rendelkezésre. (17. fejezet)

közbeeső lehetőségek modellje

Stouffer (1940) által kidolgozott térbeli kölcsönhatásmodell a kivándorlások szemléltetésére. Ezek szerint az egy adott helyre irányuló bevándorlások száma egyenesen arányos a célállomáson kínálkozó lehetőségekkel, valamint fordítottan arányos valahol a kiindulási hely és a célhely között előforduló kínálkozó lehetőségek számával. Itt nem kell számolnunk a gravitációs modellnél fellépő kalibrálási, hitelesítési problémákkal. (13. fejezet)

központ-periféria modellek

A politikai földrajzban használt modellek összessége, amely pontosan körülírja a domináns központ (bár ezt kívülről is vezethetik), és a tőle függő helyzetben lévő periféria közötti erőviszonyokat. A modell kidolgozásához jelentős mértékben hozzájárult Wallerstein és Friedmann. (18. fejezet)

központi hely

Olyan település vagy csomópont, amely funkciójánál fogva a környező területet árukkal és szolgáltatásokkal látja el. (14. fejezet)

közműtérképezés

A GIS-alkalmazások egy típusa, az infrastrukturális létesítményekről – úm. víz- és csatornahálózat, telefon, elektromos hálózat, gázhálózat – nyert információk feldolgozása. (23. fejezet)

központi hely elmélete

Az 1930-as években, Christaller német geográfus által kidolgozott elmélet a központok térbeli elhelyezkedésének ideális rendjét modellezi. A központi helyek egymástól egyenlő távolságra, hatszögek központjaiban helyezkednek el, míg a hatszögek csúcsain az eggyel alacsonyabb hierarchiaszintű települések találhatóak. Korlátai ellenére ezt az elméletet eredményesen alkalmazták a régészetben feltárások előkészítésekor. (14. fejezet)

közvetlen hozzáférésű térkép (RAM)

Földrajzi adatok tárolása a GIS-ben olyan formában, amelyből nagyszámú különböző térkép nyomtatható. (23. fejezet)

²Nálunk a gazdaságföldrajzban is ismert fogalom – a szerk.

kultúra

Az emberföldrajzban egy adott nép szokásainak, hagyományainak és vívmányainak összességét értjük kultúra alatt. (7. fejezet)

kulturális ökológia

Julian Steward alkalmazta ezt a fogalmat az emberi társadalom és környezetének dinamikus viszonyának értelmezésére, amelyben a kultúra mint fő adaptív mechanizmus szerepel. (7. fejezet)

kultúrrégiók

Olyan régió, amelynek határait az ott élő társadalmak egyedi, de nem biológiai jellemzői alapján állapítják meg, pl. az adott nyelv, vallás vagy ember által készített termékek (pl. lakóhelyfajták) vagy ehhez hasonló sajátosságok kombinációja alapján. (7., 12. fejezet)

kutatási terv

A földrajzi kutatómunka szisztematikus megtervezése, ami áll (1) az adott kérdés megoldásához vezető stratégia kidolgozásából; (2) a bizonyítékok összegyűjtéséből és rögzítéséből; (3) az adatok feldolgozásából és elemzéséből, valamint azok magyarázatából; (4) az eredmények publikációjából. (24. fejezet)

különleges gazdasági övezetek

A Kínai Népköztársaság négy tájegysége közül az egyik, ahol a külkereskedelem fejlesztésére történnek beruházások. Külföldiekkel alapított vegyes vállalatok vannak itt, a gazdasági fejlődés jellegzetes területei. (18. fejezet)

kvantitatív forradalom

Az 1950-es és 1970-es évek vége közötti időszak, amikor az emberföldrajzban széles körben alkalmaztak matematikai modelleket és statisztikai módszereket. (24. fejezet)

kvaterner szektor

A szolgáltató iparágak összessége, amely a gyártók és üzleti vállalkozások számára jogi és pénzügyi tanácsadást, oktatást és képzést, információ- és minőségellenőrzést, élelmiszer-ellátást és sok más támogató tevékenységet biztosít. (8. fejezet)

L**LANDSAT**

Az Egyesült Államok által felbocsátott, földi erőforrásokat kutató műholdak. (22. fejezet)

latifundium

Eredetileg a Római Birodalom hódításai során elkobzott területek adományozásával kialakult nagybirtokok.

Mai értelemben nagy telkeket jelent, főleg a mediterrán országokban és a volt tengerentúli gyarmatokon. (5. fejezet)

lebontó szervezetek

Olyan organizmusok, mint pl. a gombák és baktériumok, amelyek más organizmusok elhalt szöveteiből nyernek energiát, úgy, hogy a szerves anyagot lebontják, és tápanyagokat bocsátanak ki a környezetbe. (4. fejezet)

lefolyás

Esőzés vagy olvadás útján keletkező víz, amely a felszínről patakokba és folyókba folyik. Időleges lefolyásoknak nevezzük a talajban elnyelődő, majd később forrásként a felszínre bukkanó vizet. (11. fejezet)

legeltető állattenyésztés

Állatok (pl. juh, szarvasmarha, kecske vagy teve) gondozására épülő életforma; gyakran nomád jellegű, mikor a természetes legelő és a vízlelőhelyek szabják meg, merre terelik az állatokat. (9. fejezet)

légifotók

A Föld felszínéről készült képek, amelyeket általában a felvételezési irány (függőleges vagy ferde), a felbontás és az alapján lehet osztályozni, hogy milyen eszközzel készül a felvétel (hagyományos film vagy digitális). (22. fejezet)

legközelebbiszomszéd-index

Térbeli mintákra vonatkozó index, amelyet először növényökológusok használtak, majd geográfusok alkalmaztak településkutatások során. 1.0 körüli indexérték esetén véletlen mintázatról beszélünk. Szétszórt településmintázatnál az érték magasabb, míg csoportos településmintázatnál alacsonyabb, mint az egység. (14. fejezet)

légkör

A Földet körülölelő gázburok. Hagyományosan a troposzférára, a sztratoszférára és az ionoszférára osztják. (2. fejezet)

lehatárolási problémák

A városföldrajzban arra a problémára utal, amikor egy város közigazgatási határai nem egyeznek a valóban beépített terület nagyságával. Mivel a városok egyre inkább túlnőnek jogi határaikon, ez igen égető problémát jelenthet. (14. fejezet)

lemeztectonika

A földfelszín kialakulásának az 1960-as években megalkotott elmélete, amely a litoszféra merev lemezeinek kölcsönhatásain és ezeknek a lágy köpenybe történő alábukási mechanizmusain alapul. Az elmélet magyarázatul szolgál számos felszínformáló folyamatra, így a hegységképződéstől kezdve a földrengéseken át a vulkáni tevékenységig. (2. fejezet)

levegőszennyezés

Különböző gázok és szemcsés anyagok túl nagy koncentrációjú jelenléte a levegőben, amely emberre, állatra, a vegetációra és az anyagi világra ártalmas. Az ilyen szennyező anyagok főleg emberi tevékenység következményeként kerülnek a légkörbe. (9. fejezet)

litoszféra vagy kőzetburok

A földfelszín felosztásában a kéreg és köpeny felső, szilárd részének összefoglaló neve. (2. fejezet)

logisztikus

Jellegzetes S alakú növekedési görbe, amelynek leírása a 6.A szövegdobozban található. (6. fejezet)

lokalizáció

A globalizációval ellentétes irányban megnyilvánuló tendencia, amelyben a nemzeti-állami központból a régiók felé irányul a hatalommegosztás. (19. fejezet)

Lorenz-görbe

Egy földrajzi mutató eloszlása egyenletlenségének mértékét adja meg. Valamely vizsgált kumulált értékösszeget a kumulált alapadat (pl. népesség, terület) függvényében ábrázolja. (18. fejezet)

Lynch-féle elemek

A városföldrajz ezen nézete szerint egy város érzékelhető jellege néhány feltűnő látványosságnak köszönhető. (12. fejezet)

M**Mackinder-féle háttérmodell**

Az angol geográfus, Mackinder geopolitikai modellje Oroszországnak és a kelet-európai blokknak a világ-hatalmi politikában betöltött fontos szerepét hangsúlyozza. (17. fejezet)

magterület

A Meinig-féle négy szintű kulturális régiók közül a legbelső. (7. fejezet)

Malthus elmélete

Thomas Malthus (lásd: 6.B szövegdoboz) „*Essay on the Principles of Population (A népesség törvényéről)*” (1798) című munkájában kifejti, hogy a népességnövekedés, ha nem szabályozzák, exponenciálisan alakul, míg az élelmiszerkészletek számtani haladvány szerint növekednek. (6. fejezet)

Man and the Biosphere Program (MAB)/**Az ember és a bioszféra című program**

Az ENSZ program célja az ökoszisztéma védelme természetvédelmi területek felállításával, amelyek magterületén élő vadvilág teljes körű védelmet élvez, de az ezt körbevevő puffer (védő-) zónákban megengedhető a természetes erőforrások részleges kiaknázása. A helyi lakosságot is bevonják ezen területek igazgatásába. (19. fejezet)

mangrove

Forró égövi tengerpartok és folyótorkolatok árterén honos sűrű cserjés, ill. erdő, amelyben légyökökerek rögzítik az iszapba a növényzetet. (4. fejezet)

Máté-effektus

Ziman általánosította az evangélium következő sorát: „*Mert a kinek van, annak adatik*” (Mt 13,12), oly értelemben, hogy bizonyos tudósok túlzott hatással vannak a tudományra, így a földrajztörténetre is. (24. fejezet)

mátrixnyomtató

A nyomtatófej sok egymáshoz közeli (100-200 db/inch) tűből áll, amely pontokat a papírra nyomtatva térképet állít elő. Más néven elektrosztatikus nyomtatónak vagy mátrixnyomtatónak is nevezik. (23. fejezet)

mediánok

Tengeri határok megállapításánál használt felosztásban a két vagy több tengerparti országtól egyforma távolságra meghúzott vonalakat jelenti. (17. fejezet)

mediterrán

A Földközi-tenger térségének éghajlatához hasonló klímával rendelkező terület. Fő jellemzői enyhe, csapadékos tél és forró, száraz nyár. (4. fejezet)

megalopolisz

Egymáshoz közel fekvő, majdnem összeépült, és így szinte egyetlen óriási települést alkotó városok halmaza. Először az Egyesült Államok északkeleti partvidékén, Bostontól Washington DC-ig elnyúló városi övezetre használta ezt a terminust Jean Gottmann, francia geográfus. (8. fejezet)

megbetegedések száma

Egy populáción belül előforduló betegségek mértéke. (20. fejezet)

megújuló erőforrások

Olyan természetes erőforrások, amelyek természetes módon újra és újra fel tudnak tölteni. Például említjük a levegő oxigénjét vagy a tavak vízkészletét. Azonban ha az adott erőforrást a megújulásnál gyorsabb ütemben használják fel, a folyamat megállíthatatlanná vagy visszafordíthatatlanná válik; és pl. az erdők fa-, illetve az óceánok halkészletei kimerülnek. (10. fejezet)

Meinig-modell

Az amerikai történeti geográfus, Donald Meinig (lásd: 7.C szövegdoz) alkalmazta ezt a sémát a kulturális régiók fejlődésére, amely egymástól jól elkülönülő zónákból áll: mag, tartomány és szféra. (7. fejezet)

mentális térképek

Földrajzi helyek és térségek egyének vagy csoportok által alkotott pszichológiai képzete. Szerkezete a különböző helyek kívánatosságának rangsorolásával és a felidézett régiók megrajzolásával alakul ki. Mentális térképek készítemi technikáit az amerikai geográfus, Peter Gould (lásd: 20.C szövegdoz) dolgozta ki. (12. fejezet)

méterarány

Egy tárgy térképi és a valós méretei közötti arány. (1. fejezet)

meridiánok

Félkör alakú vonalak a Föld körül, amelyek egy adott helyen áthaladva az Északi- és a Déli-sarknál érnek véget. Helyüket a kezdő hosszúsági körtől keletre vagy nyugatra számítva, fokokban adják meg. (21. fejezet)

mezőgazdaság magterületei

Olyan földterületek, ahol vélhetőleg először alakult ki mezőgazdaság. Hagyományos nézet szerint ez az ókori Kelet termékeny folyó völgyeiben (a Nílus, a Tigris és az Eufrátesz és az Indus völgyében) lehettek a legkorábbi ilyen települések. A *Sauer-féle elmélet* az első településeket Délkelet-Ázsiában, a másodlagosakat pedig Dél-Amerika északi részén feltételezi. (5. fejezet)

Midden (szemétdomb)

Emberi tevékenység során felgyülemlt szemét és háztartási hulladék. Hosszú távon rétegzett felépítésük miatt alkalmasak emberi települések relatív kormeghatározására. (5. fejezet)

mikroklíma

Egy kisebb területre jellemző klíma, amely eltérést mutat a környező térség klímájától, kialakulásában olyan helyi körülmények játszanak szerepet, mint pl. egy hegy vagy egy tó közelsége. (3. fejezet)

Minimata betegség

Először Japánban észlelt nagy számú higanymérgezés tünetegyüttesének elnevezése. (9. fejezet)

mintaterület, típusrégió

Egy régió, amely alapján tágabb összefüggéseket és osztályozást lehet megalkotni. Pl. az észak-amerikai prérók mintaterületként szolgálhatnak a Föld belső-szárazföldi füves vidékeinek vagy ugyanígy Chicago a nyugati típusú nagyvárosoknak. (12. fejezet)

modell

A valós világ idealizált ábrázolása abból a célból, hogy annak bizonyos tulajdonságát be lehessen mutatni. Tudományos téren a „modell” kifejezés bizonyos mértékig mind a három jelentésével értelmezhető. A modellek a valóság komplexitása miatt nélkülözhetetlenek. A megértéshez vezető úton és tudományos hipotézisek felállításánál forrásként támaszkodhatunk rájuk. Nem tükrözik teljesen a valóságot, csak annak hasznosítható és nyilvánvalóan megérthető részét. (1. fejezet)

monszun

Trópusi szélrendszer, amely évszaktól függően változtatja irányát. Amikor a szárazföld felé fúj, heves esőket hoz, amelyet szintén monszunnak neveznek. Legjellemzőbb Ázsia déli részén, ahol télen északkeleti irányból fúj, míg nyáron délnyugat felől szállít nagy mennyiségű csapadékot. (3. fejezet)

Monte-Carlo-modell

A Hågerstrand-modellben is használt valószínűségi módszer, amely a szimulációs modellezésben véletlen számokat használ. (16. fejezet)

mozgóátlag

Olyan simított idősort jelent, amikor egy periódus alatt a szabályos intervallumonként hozzáadott értékeket összegezzük, és az eredményt elosztjuk a megfigyelések számával. (3. fejezet)

multinacionális vállalatok

Olyan vállalatok, amelyek külföldön is irányítanak és működtetnek üzemeket, akár anélkül is, hogy legális tulajdonjoguk lenne fölöttük. (19. fejezet)

multiplikátor hatás

Rendszergondolkodásban használt fogalom, amely azt a folyamatot írja le, amikor az emberi tevékenység egy területének (alrendszer) változása időnként elősegíti egy más terület (alrendszer) megváltozását, és ez visszahat magára az eredeti alrendszerre is. Egy példa erre a pozitív visszacsatolás, amelyet egyesek a társadalmi változások elsődleges mechanizmusának tartanak. (8. fejezet)

multispektrális felvételezés

Az elektromágneses spektrum különböző tartományaiban egy vagy több érzékelővel történő felvételezés. (22. fejezet)

N, NY**„Nagy Özönvíz”**

Az Egyesült Államokba irányuló tömeges bevándorlás időszaka 1870 és 1920 között, amikor csak 1900 és 1909 között több mint 8 millió ember áramlott be az ország területére. (5. fejezet)

napenergia

A Nap sugárzásából nyert energia, amely az összes természetes földi folyamat forrása. A napenergia alkalmas háztartások fűtésére vagy átalakítható elektromos árammá is. (2. fejezet)

napéjegyenlőség

Kétszer egy évben (márciusban és szeptemberben) a Nap áthalad az Egyenlítő felett, ilyenkor a nappalok és az éjszakák egyenlő hosszúak a Földön. (3. fejezet)

napforduló

Azok az időpontok (az északi féltekén júniusban, a déli féltekén pedig decemberben), amikor a Nap a legtávolabb jár az Egyenlítőtől. (3. fejezet)

National Center for Geographic Information and Analysis (NGIA)/**Nemzeti Földrajzi Információs és Kutató Központ**

1988-ban a Nemzeti Tudományos Alap által a GIS egyesült államokbeli bevezetésére létrehozott szervezet. Központjai a Santa Barbara-i, a buffalói és a maine-i egyetemeken vannak. (23. fejezet)

négyfaszerkezet

Raszteres adattömörítő eljárás a GIS-ben, amely lehetővé teszi tetszőleges felbontású képek tárolását. (23. fejezet)

nehézipar

Fő jellemzői, hogy (a) alacsony a késztermék tonnánkénti ára, (b) magas az anyagindex, és (c) magas az egy munkás által felhasznált anyagmennyiség. (15. fejezet)

nehézfém

Nagy atomsúlyú fémek, pl. a higany, a kadmium és az ólom. Kis mennyiségben gyakran használják fel az iparban, a talajban és a vízben megtalálhatók, és az élőlényekre mérgező hatásúak. Ha bekerülnek a táplálékláncba, az állatok agyában, májában és veséjében felhalmozódnak és hosszú távra kiható mérgező hatásuk van. (9. fejezet)

nemi szerep

A feminista földrajz kutatásainak középpontjában álló nem biológiai különbségek, hanem a férfi-, illetve a női nemhez kapcsolódó jellegzetességek összessége. (7. fejezet)

negatív visszacsatolás

A rendszergondolkodásban ez a folyamat ellensúlyozza vagy csökkenti a külső inputok lehetséges zavaró hatásait; stabilizáló mechanizmusként működik (lásd: homeosztázis). (1. fejezet)

nem-euklidészi tér

A jól ismert euklidészi tér a „normális” geometriával együtt csak egyike a lehetséges terek halmazának. Némely földrajzi módszer (pl. a többdimenziós skálázás) a nem-euklidészi terek geometriáját használja *lokációs problémái* megoldására. (21. fejezet)

nem megújuló erőforrások

A Földön korlátozott mennyiségben megtalálható természetes erőforrások, amelyek ha már egyszer kimerültek, nem pótolhatók. (10. fejezet)

nemzetállamok

A politikai földrajzban a nagyjából közös eredettel, történelemmel és nyelvvel rendelkező emberek egy államot alkotó közösségét jelöli. (17. fejezet)

neolitikus forradalom

1941-ben V. G. Childe evvel a fogalommal írta le, milyen messze ható következményekkel járt a földművelés (az állattenyésztés és mezőgazdaság fejlődése) a letelepült falusi élet széleskörű elterjedésében. (5. fejezet)

nitrogén körforgása

A nitrogén levegőn, talajon és az élőlényeken keresztül lejátszódó természetes körforgása. A légköri nitrogént talajbaktériumok, egyes algák és a hüvelyes növények gyökerén élő organizmusok szerves nitrogénvegyületekké (nitrátokká) alakítják. A zöld növények ezeket fölveszik, és összetettebb vegyületekké szintetizálják. Amikor a növények (vagy az ezekkel táplálkozó állatok) elpusztulnak, felbomlásuk során nitrogéngáz kerül a légkörbe. (4. fejezet)

normatív elmélet

Olyan földrajzi megközelítések, amelyek egy normát vagy szabványt állítanak fel. Így többnyire valamely optimális feltétel megállapításával foglalkoznak (pl. a legjobb település vagy a legjobb településhálózat). (24. fejezet)

növekedési pólusok

Francois Perroux, francia regionális közgazdász által az 1950-es években bevezetett koncepció. A „*pole de croissance*” elmélete előrevetít egy dinamikus és magasan integrált iparosodást a vezető szektorban, melynek gyors növekedése következményeként, a spillover- és a *multiplikátor-hatáson keresztül* a kapcsolódó iparágakban is megindul a növekedés. (18. fejezet)

nukleáris energia

Atomok, leginkább az uránium-28 és a plutónium-29 maghasadása (más néven nukleáris reakció) során felszabaduló hőenergiából nyert elektromosság. (10. fejezet)

nyugati szelek öve

A nagy földi légkörzés állandó és uralkodó szelei a 35. és 60. szélességi fok közötti övezetben jellemzőek. Az északi félgömbön a szél iránya dominánsan északnyugati, míg a déli félgömbön délnyugati irányú. Mindkét öv a sarkkörök irányába mozog nyaranta, és az Egyenlítő felé telente. (2. fejezet)

O, Ó**óceáni éghajlat**

Ezen a területen belül az (általában nedves) éghajlatot főként a tenger közelsége alakítja. A tenger lassabban melegszik fel és hűl le, mint a szárazföld, így kisebb a hőingadozás, és egyenletesebb az éghajlat. (3. fejezet)

oldalra néző radar (SLAR)

Távérzékelési technika, amely azokból a visszaverődött elektromágneses jelekből hozza létre a radarképet, amelyeket a repülőgép bocsátott ki. (22. fejezet)

ortofotó

Légifelvételek vagy műholdképek geometriai korrekciójával készült mérethelyes fototérképek. (23. fejezet)

OT-térkép

Középkori térképfajta, amely a világot egy körben ábrázolja (ezt jelöli az O betű), míg a Fekete-tenger, a Földközi-tenger és a Vörös-tenger egy jól elkülönülő alakot (T betűt) formálnak. A Hereford-féle világtérkép az egyik ilyen klasszikus T-O térkép. (21. fejezet)

ózon

A légkör felső részében (az ózonrétegben) természetesen megtalálható hármass állapotú feldúsult oxigén, amely bizonyos szennyezőanyagok, úgymint szénhidrogének, nitrogén-oxidok és a nap reakciója során a felszín közelében is kialakulhat. Utóbbi a szmog kialakulásában főszerepet játszik. Igen kis koncentrációban már légzési problémákat okoz, és a növények növekedését gátolja. A freonok (CFC, klórozott szénhidrogének) feljutva a felső légkörbe károsítják az ózonréteget, melynek következtében időszakos ózonlyukakat észlelnek az arktikus és (leginkább) az antarktisi területek fölött. (9. fejezet)

Ö, Ő**ökoszisztéma**

Növények, állatok és a lakóhelyül szolgáló és velük állandó kölcsönhatásban lévő környezet egysége. Az ökoszisztémában a növények és állatok visszacsatolási folyamatok sorozatán keresztül kötődnek a környezethez. (4. fejezet)

ökológiai determinizmus

Ezen elmélet szerint lényegileg a környezeti változások felelősek az emberi társadalomban végbemenő változásokért. (11. fejezet)

ökológiai elemzés

A modern földrajz három legfőbb jellemzőinek egyike (a térinformatika és a térbeli elemzés mellett), amely az ember-környezet viszonyára helyezi a fő hangsúlyt. (24. fejezet)

ökológiai mozgalom

Politikai pártok és befolyásos érdekcsoportok tűzték zászlajukra ezt az ideológiát, amelynek célja a környezet tisztításának megállítása és olyan önellátó társadalom megteremtése, amely ezt a természet megkímélése mellett képzelel el. (11. fejezet)

ökológiai niche

Az élőlénynek az élő környezetben elfoglalt helye, amelyet az jelöl ki, hogy hol van a lakóhelye, mi a tápláléka és minek szolgál táplálékul. (4. fejezet)

ökológia

Az élőlények és a környezet viszonyának tudományos kutatásával, valamint a természet szerkezetével és funkcióival foglalkozó tudományág. (4. fejezet)

önszerveződés

Termodinamikai elmélet alapján a rend spontán módon is kialakulhat, amikor a rendszerek messzire sodródnak az egyensúlyi állapottól. Egy új struktúra kialakulása az elágazási, vagy bifurkációs pontoknál, illetve az instabilitási küszöbnél történhet meg (vö. katasztrófák). (24. fejezet)

örökfagy (permafrost)

Főleg a poláris területeken található talajra használt kifejezés, amely örökké fagyott marad. A talaj legfelső rétege megolvadhat ugyan nyaranta, de az olvadékvíz a fagyott altalaj miatt nem tud elszivárogni. (2. fejezet)

őserdő

Eredeti, szűz erdő, amelyet még nem termeltek ki, és amelyben több száz vagy akár több ezer éves fák is élhetnek. Más néven ősvadonnak is nevezik. (4. fejezet)

P**palinológia**

Fosszilis pollen vizsgálata, amelynek segítségével a rég-múlt vegetációk és éghajlatok rekonstruálását lehet elvégezni. (9. fejezet)

Pangea

Hatalmas méretű őskontinens, amely a feltételezések szerint az összes mai földrészt magában foglalta. (2. fejezet)

paradigma

Bizonyításra vagy összehasonlításra alkalmazott példa. (1. fejezet)

paradigmaváltás

Thomas Kuhn által kidolgozott tudománytörténeti megközelítés, amely szerint a tudomány egy sor azonos feltételezésből (paradigma) születik. A belső ellentmondások a tudomány forradalmasításához vezetnek, amely aztán egy új paradigma elfogadásával végződik, és ezzel új tudományos korszak előtt nyílik út. Az elmúlt fél évszázadban legalább két gyors paradigmaváltás történt az emberföldrajzban: az 1950-es évek közepén egy logikai pozitivista elmozdulás és az 1970-es évek közepén egy fenomenológiai megközelítés irányában történő. (24. fejezet)

parti felségvizek

Egy országot határoló vizek tengeri felosztása, amely túlnyúlik a *parti határvonalon*. Az országok eltérő igényeit az ENSZ próbálja szabályozni. (17. fejezet)

passzátszelek

Trópusi keleti szél, amely az Egyenlítő felől a trópusi konvergenciazóna (ITCZ) felé fúj. Az északi féltekén északkeleti, míg a déli féltekén délkeleti irányú, de a monszunhatások miatt a szárazföldi területek környékén ezek módosulhatnak. (2. fejezet)

peremfeltételek

A biogeográfiában használt fogalom arra a határra, ahol két természetes növénytársulás vagy módosított terület-használat-típus találkozik. Ezen a határsávon különleges niche alakul ki a fauna számára (beleértve a mikroorganizmusokat is), és egy megkülönböztethető lineáris zóna alakulhat ki. (11. fejezet)

pH

A levegő, a víz vagy a talaj savasságának vagy lúgosságának mértéke. A 7-es pH érték jelöli a semleges szintet, az ennél kevesebb pH-érték savas, az ennél magasabb pedig lúgos kémhatásra utal. A skála logaritmikus, így az 5-ös pH tízszer savasabb kémhatást mutat, mint a 6-os pH. (4. fejezet)

piacorientáció

Bizonyos iparágak piacuk felé történő mozgása. Tipikusan ilyen a szeszipar, ahol a késztermékhez ömlesztett anyag (nevezetesen víz) hozzáadására van szükség. (15. fejezet)

piacméret küszöbértéke

A Christaller-féle modell egyik alapeleme a központi településekre. (14. fejezet)

pixel (képelem)

A távérzékelésben használt fogalom: kétdimenziós, nem osztható, önálló képelem. Raszteres adatok egy elemi képpontja. (22., 23. fejezet)

planiméter

Olyan műszer, melynek segítségével a térképen területet mérhetünk. (23. fejezet)

pleisztocén

A földtörténeti negyedkor első szakasza, neve a görög *pleistos*, azaz „legtöbb” és *kainos*, azaz „új” szavakból ered. Jégkorszakok és melegebb interglaciális szakaszok váltakozásában megnyilvánuló nagy ingadozások jellemezték. (3. fejezet)

plurális társadalmak

J. S. Furnivall (1948) használta először ezt a fogalmat azokra a délkelet-ázsiai társadalmakra, amelyekben egy idegen kisebbség uralkodott az őshonos többségi lakosság felett. Később már a faji, nyelvi vagy vallási kulturális sokszínűségre is utal. (7. fejezet)

podzol

Hűvös, nedves éghajlatú területeken, ahol a természetes növénytakaró a tűlevelű erdő és a hangafüves puszta, képződött tápanyagban szegény, kilúgozott, hamuszerű talaj. (4. fejezet)

poláris koordináta-rendszer

Olyan térbeli koordináta-rendszer, ahol az objektum helye annak egy kezdőponttól mért távolságával és az elfordulás szögével jellemezhető. (21. fejezet)

polder

A tengerszinten vagy az alatt fekvő terület, amelyet sikeresen visszanyerni a tengertől vagy egy tótól. Rajta általában mezőgazdasági tevékenységet folytatnak. (13. fejezet)

poligonok

Egymáshoz csatlakozó szakaszokból álló zárt geometriai alakzat a GIS-ben, vektor alapú rendszerekben a felület reprezentációja. (23. fejezet)

politikai földrajz

Az emberföldrajz három fő területe közül az egyik (a gazdasági és társadalmi földrajz mellett). A geográfusok által végzett térbeli politikai tanulmányokkal foglalkozik: (a) politikai jelenségek feltérképezése (pl. választási földrajz), (b) a földrajz politikai eseményekre való kihatása (pl. határvonalak megállapítása), (c) a politika hatása a földrajzra (pl. a határok hatása a kereskedelemre). (17. fejezet)

pollenanalízis

Lásd: palinológia.

posszibilizmus

Felfogása szerint a környezet rengeteg lehetőséget kínál, amely közül az ember döntésén múlik, melyikkel kíván élni. A francia történész, Lucien Febvre (1878–1956) volt e nézet legismertebb képviselője. (11. fejezet)

posztmodern

A modern irányvonalakra reagáló irányzat, amely az építészetben jelentkezett először, majd áterjedt az irodalomra és ezt követően a társadalomtudományokon keresztül az emberföldrajzra is. Szkeptikusan szemléli a korábbi irányzatokat. Mindenféle értelmezést esetlegesnek és részlegesnek tart, a fő hangsúlyt a szabad interpretációra és plurális nézetekre helyezi. (24. fejezet)

pozitív visszacsatolás

A rendszergondolkodásban használt fogalom, amely szerint a rendszer változó kimeneti (output) értékét visszavezetve a bemenetre (input) további növekedés stimulálható a rendszerben; egyike a rendszer megváltozását, vagy morfogenezisét előidéző alapvető komponenseknek (lásd: multiplikátor hatás). (1. fejezet)

pozitivizmus

Filozófiai iskola, mely szerint az emberi tapasztalás az egyedüli forrás, amelyre hagyatkozhatunk, amikor a világról földrajzi ismereteket akarunk beszerezni. Elmélete szerint a magyarázatoknak empirikusan igazolhatónak kell lenniük; az emberi intézmények szerkezetét és változásait egyetemes törvények szabályozzák; valamint az olyan elméletek, amelyek individualista elemeket tartalmaznak, nem ellenőrizhetők. (24. fejezet)

primátus (primate city dominanciájú) településhálózat

Egy ország vezető városa, amely aránytalanul nagyobb és működésében összetettebb, mint a többi település. Ez a város dominál a településhierarchián belül, amelyből hiányoznak a legfelső szint és a vidéki kisvárosok közötti közepes méretű települések. (14. fejezet)

primer szektor

A gazdaságföldrajzban azt az ágazatot nevezik így, amely a természeti erőforrások kiaknázásában nagy arányú munkaerőt foglalkoztat (pl. mezőgazdaság, erdőszet, bányászat, halászat). Történelmileg ebben a szektorban az utóbbi két évszázadban csökkent a foglalkoztatottak száma. (8. fejezet)

probabilizmus

A környezetlélektan és a posszibilizmus közötti átmenetet jelölő irányzat, amely egy adott helyen vagy környezetben lejátszódó földrajzi működés alternatíváinak különböző valószínűséget tulajdonít. (11. fejezet)

R**ragadozó-zsákmány viszony**

Két állatcsoport, a zsákmány és az őket élelem-szerzés céljával üldöző ragadozók közötti kapcsolat. (4., 6. fejezet)

ragályos diffúzió

A diffúziós folyamat egy típusa, ahol a térbeli kapcsolat folyamatosan fennmarad. Nevezik szomszédos diffúzió-nak is. (16. fejezet)

radarfelvételek

Távérzékelte felvételek. Olyan érzékelők által detektált jelek alapján készülnek, amelyek rádió hullámtartományú elektromágneses hullám rezgését használják fel a sugárzás-visszaverő tárgyak. (22. fejezet)

radioaktív hulladék

Az atomerőművekből, atomfegyverekből származó vagy orvosi, kutatási vagy más nukleáris reakciók során felszabaduló hulladékok. (9. fejezet)

radiokarbon kormeghatározás

Radioaktív szénnel történő kormeghatározás során kb. 50.000 évre visszamenőleg őskori maradványok (pl. csontok, fa) kora állapítható meg. Ez azon a tényen alapszik, hogy a C¹⁴ ismert és állandó ütemben bomlik le az organizmus elpusztultával (megközelítőleg 5700 év a felezési ideje). (3. fejezet)

random számok

Statisztikai fogalom a számok elfogulatlan és nem-tudatos kiválasztására, így biztosítva bármely szám kiválasztásának egyenlő esélyét. Az ideális véletlen szám-sor olyan, amelyet csak saját magával lehet leírni (mivel szabálytalan). (16. fejezet)

rang-nagyság szabály

Leegyszerűsítve ez a szabály azt mondja ki, hogy egy város csoporton belül egy adott város népessége egyenlő a legnagyobb város népességének és az adott város rang-sorának hányadosával. Az alaphelyzetet gyakran módosítja egy állandó, amely a szigorú rangsorméret-szabálytól enged eltérést. (14. fejezet)

rassz

Az emberi populáció biológiai jellemzők, pl. vércsoport, bőrszín és egyéb kisebb és másodlagos jegyek alapján történő elkülönülései. (7. fejezet)

raszter

Egy terület sorokból és oszlopokból álló adatszerkezete a GIS-ben, amely elemi cellák szabályos rácsháló-jában tartalmazza az összes térképi és térbeli információt.

Lehetőséget ad az információk pixel formátumú megjelenítésére a számítógép-monitoron vagy más megjelenítő eszközön (VDU). A raszterizáció azt a műveletet jelenti, amikor a vektor formátumú, vonalakat és poligonokat tartalmazó fedvényt átalakítják rácsháló formátumúvá. (23. fejezet)

refutációs nézet

E megközelítés úgy tartja, hogy a tudomány nem más, mint a világról szerzett benyomások alapján alkotott teóriák összessége, célja pedig a minél tökéletesebb elméleteket gyártása, ezért nagyon fontos, hogy ezek cáfolhatók legyenek (fennálljon a hibázás lehetősége, és tesztelhetők legyenek). Karl Popper, az irányzat megalkotója nagy hangsúlyt fektet a tesztelhetőségre mint a tudományos elméletek fontos összetevőjére. (24. fejezet)

régió

A földfelszín meghatározott határokkal és jellegzetes- ségekkel bíró részlete. (1., 12. fejezet)

regionális földrajz

A földrajz egyik ága, amely a földfelszín területeinek analízisével és szintézisével foglalkozik. (12, 24. fejezet)

regionális komplementaritás

Az Ullman-modell egyik eleme, amely szerint egy régió többletkészlete a másik régióban hiányokat pótolhat. (13. fejezet)

regionális komplex analízis

A modern földrajz egyik fontos pillére (az ökológiai analízissel és a téranalízissel együtt), amely a régiók sajátosságaira helyezi a hangsúlyt. (24. fejezet)

rekreációs hozam

Egy rekreációs terület nyeresége, mielőtt a túlszűfolttság miatt a haszon visszaesne. Gyakorlatilag a felhasználók számának a termését megszorozzuk a hozammal. A csökkenő rekreációs hozam azt jelzi, hogy a nemzeti parkok túlhasználtsága súlyos szervezési problémákat állít fel. (10. fejezet)

relokációs diffúzió

A térbeli diffúzió egyik fajtája, amelyben a központ, amelyből a terjedés kiindul, maga is változtatja helyzetét. (16. fejezet)

rendszer

Dolgok vagy alkotórészek csoportja, amelyek meghatározott szabályok alapján működnek együtt. Ilyen szempontból a tengerpart is egy rendszernek számít, amelyben az egyes részek – a kavicsos part, a homok, a homokzátonyok és az ehhez hasonló dolgok – egymással szoros kapcsolatban vannak, gondoljunk csak a hul-

lámok energiájára, a dagályra vagy a szélre. A geográfusok leginkább az olyan rendszerek iránt érdeklődnek, amelyek az embereket és a környezetet kötik össze. (1. fejezet)

reproduktív ráták

A szülőkorban lévő (kb. 15-45 közötti) nőkre jutó lány újszülöttek száma egy adott népességén belül. (6. fejezet)

rétegzett véletlenszerű mintavétel

A valószínűségi mintavétel egyik formája, amely során a régiót vagy mintaterületet természetes zónákra vagy rétegekre osztják, pl. megművelt területek és erdők; véletlenszám eljárással választják ki az elemeket úgy, hogy minden zóna azt a számot kapja, amelyik a területével négyzetesen arányos, így megkerülve az egyszerű véletlen mintavételben rejtőző elkerülhetetlen asszimetriát. A rétegekre bontás akkor alkalmazható, amikor az elemző már ismeri a terület főbb osztályait. (22. fejezet)

rizsföld

Rizs ültetése és termesztése céljából elárasztott földterület, amelyet később, a rizsszemek növekedésével lecsapolnak. (8. fejezet)

Rosby-hullámok

Nagy hullámmozgás a Föld légkörében, amelyet egy svéd meteorológus, Carl-Gustav Rossby ismert fel először. Hatalmas légörvény alakban fordulnak el az egyik félteke körül, és legjobban az atmoszféra felső rétegeiben vehetők ki. Rossby hullámelmélete előre meg tudja jósolni a hullámokban az állandóságot és az áramlást, és rámutat az északi félteke hirtelen bekövetkező klímaváltozásaira. (3. fejezet)

Rostow-Taaffe-modell

A közgazdász Rostow kiindulási modelljének térbeli változata, amely a gazdasági fejlődést több szakaszban írja le, mindegyiket külön térbeli szerkezettel. (18. fejezet)

S

sarkok

A Föld tengelyének két végpontja (Északi- és Déli-sark). (21. fejezet)

savas eső

Jól ismert kifejezés arra a csapadékra vonatkoztatva, amely az atmoszférában található nedvesség és vegyi anyagok reakciója során savassá válik. Általában a légkör páratartalmának túlzott savasságára utal, amelyet a fosszilis üzemanyagok elégetése során felszabaduló kén-dioxid és nitrogén-oxidok okoznak. (9. fejezet)

Sauer-féle hipotézis

C. O. Sauer *Agriculture Origins and Dispersals* (lásd: 5.B szövegdoz) című munkájában fejtette ki elméletét, mely szerint a mezőgazdaság bölcsője kívül esik a termékeny félhold nagy folyó völgyein, mint ahogy azt más elméletek valószínűsítették. (5. fejezet)

sávok

A távérzékelésben az elektromágneses spektrum meghatározott tulajdonságú része, pl. látható fénytartomány vagy infravörös tartomány. (22. fejezet)

Sierra Club

Amerikai környezetvédelmi szervezet, amelyet John Muir (lásd: 10.C szövegdoz) alapított 1892-en. Egyik első eredményük, hogy sikerült a kaliforniai Sierra Nevadában található Yosemite Völgyet védelem alá vonniuk, és nyomásukra a Kongresszus elfogadta az ún. *Wilderness Act* nevű törvényt. Napjainkban továbbra is befolyásos környezetvédő csoportként tartják őket számon. (10. fejezet)

sivatagosodás (dezertifikáció)³

Szántóföldek és legelők átalakulása száraz, félszáraz régiókban sivatagos területekké. Legtöbbször a túllegeltetés, talajerózió, huzamosabb ideig tartó szárazság és éghajlati változások együttesen okozzák. (3. fejezet)

spektrális jel

A távérzékelésben az elektromágneses spektrum értékeinek jól elkülönülő halmaza, amellyel egy felszíni tulajdonság beazonosítható. (22. fejezet)

SPOT

Francia műholdprogram (Système Probatoire d'Observation de la Terre), amely 1986-tól kezdve készít nagy felbontású képeket a Föld felszínéről. (22. fejezet)

Standard Nagyvárosi Statisztikai Terület (SMSA)

Az Egyesült Államokban a Népszámlálási Hivatal így nevezi azt a statisztikai célból kiválasztott területet, amely össznépessége 100.000 fő, és tartalmaz legalább egy nagyvárost vagy városias területet 50.000 lakossággal. Az összevont nagyvárosi statisztikai területek (SMSA) legalább 1 millió fős lakossággal rendelkeznek. (14. fejezet)

stop-and-go determinizmus

Nézetei szerint egy adott terület fejlődési iránya az emberektől függ, de annak üteme nem. Egy ausztrál geográfus, Griffith Taylor (1880-1963) nevéhez fűződik ez a fogalom. (11. fejezet)

stratégiai visszavonulás

A regionális tervezés egyik fajtája. A lakosság és a szolgáltatások szisztematikus kivonulása egy bizonyos területről, melynek fő iparága (pl. szénbányászat) erősen hanyatlóban van. (18. fejezet)

sugárzási egyenleg

A természeti földrajzban egy bevétel-kiadási rendszer, amely kifejezi a Föld felületére érkező és onnan visszaverődő napsugárzási energia különbségét. (2. fejezet)

súlyvesztő telephelyindex

Pl. a Weber- és a Thünen-modellben is használt általános fogalom, amelyben az ipari és mezőgazdasági termelés helye a tömegáruk minél kedvezőbb szállítási költségeinek függvénye. (15. fejezet)

Swedish Society for Anthropology and Geography (SSAG)/**Svéd Antropológiai és Földrajzi Társaság**

Svédország legrégebbi földrajzi társasága, amelyet az 1870-es években alapítottak. Kiadója az *Ymer* és a *Geografiska Annaler* című kiadványoknak. (24. fejezet)

SZ**szabálytalan háromszögháló (TIN)**

Általában felszínmodellezés során alkalmazott vektoros adatállomány, amely szabálytalan, egymást át nem fedő háromszögek sorozatából áll. (23. fejezet)

Száhel-övezet

Afrikában, a Szahara déli részén fekvő terület, amely a múlt század folyamán számos hosszú ideig tartó szárazságot volt kénytelen elszenvedni. Néhány geográfus a Csádtól nyugatra fekvő területre korlátozza ezt az övezetet; megint mások szerint ide tartozik az egész keleti partszakasz is, Szudánnal és Etiópiával együtt. (3. fejezet)

számítógéppel támogatott térképezés

Az 1960-as években használt elavult kifejezés a számítógépes térképkészítésre, manapság széleskörűen használják helyette a GIS kifejezést. (24. fejezet)

szárazföldi behatolás

Az európai tengerentúli gyarmatosítás egyik szakasza, amikor a földművesek a kontinensek belsejében elterülő füves pusztákon (pl. az észak-amerikai préríken, a dél-amerikai pampákon, a dél-afrikai bozótos síkságon)

³Bárhon létrejöhet a folyamat, amely javarészt emberi hatásra olyan fokú tájdegradációt jelent, amely sivatagi körülmények kialakulásához vezet – a szerk.

telepedtek le. Sok helyütt a 19. századi vasútépítés következményeként jelentek meg újabb települések. (5. fejezet)

szárazgazdálkodás

A kevés csapadékot maximálisan felhasználó mezőgazdasági módszer száraz vidékeken. Módszereihez tartozik, hogy gyakran hagynak egy terménymaradék védőréteget a felszínen, hogy csökkentsék a párolgást, vagy a térfelszíni formákhoz idomuló talajművelést alkalmaznak, vagy váltóműveléssel ugaron hagynak területeket. (9. fejezet)

szaturáció, telítődés

Az a szint, amelyen a népesség száma pontosan meg egyezik a lakhelyétől szolgáló terület eltartóképességével. (6. fejezet)

szavanna

A trópusi égöv elszórt fás ligetekkel tarkított, óriási füves területei. Trópusi prérként is említik; jellemzően a trópusi esőerdő és a sivatagok között terül el. Minden évben egy markáns száraz és egy nedves évszak van, és kevesebb a csapadék, amely nagyobb erdők kialakulásának feltétele. (4. fejezet)

szegélytelepülések

A tengerentúlon alapított európai települések, amelyek a kontinens tengerparti szegélyén helyezkedtek el; más néven tapadó településeknek is nevezték. (5. fejezet)

szekunder szektor

A gazdaságföldrajzban ebben a szektorban foglalkoztattak az elsődleges termékeket dolgozzák fel készárukká. Másképpen ipari szektornak nevezzük. (8. fejezet)

szektor

A gazdaságföldrajzban a változások sorozata a primer, szekunder, terciér és kvaterner foglalkoztatottság részarányában munkaerőben (8. fejezet)

szélességi körök

A Föld körüli képzeletbeli szélességi körök, amelyek párhuzamosan futnak az Egyenlítővel, és áthaladnak minden olyan helyen, amely attól északra vagy délre egyenlő távolságra van. (21. fejezet)

szénkörforgalom

Gyakran a földi élet körforgásaként is utalnak rá, mivel a szén egyike a három alapelemnek (a hidrogén és az oxigén mellett), amely a legtöbb élőlény alkotóelemei közé tartozik. A Föld szénkészletének több mint 99%-a mészkövekben és szerves üledék (kőszén és kőolaj) formájában található. A fennmaradó rész egy összetett folyamat során körforgásban van a növényekben és az állatokban (lásd: 4.A szövegdoboz). (4. fejezet)

szenzor, érzékelő

A Föld felszínén található objektumról visszaverődő elektromágneses energia észlelésére alkalmas műszer. (22. fejezet)

szennyezés

A latinból eredő szó eredeti jelentése (pollúció): hibázni, beszennyezni. Az ökológiában olyan anyagot jelöl, amely a környezetben (levegőben, vízben vagy a talajban) nem megfelelő koncentrációban van jelen. (9. fejezet)

szigetkolonizációs modell

A biogeográfiában használt, R. H. MacArthur és E. O. Wilson nevéhez fűződő matematikai hipotézis összefüggésbe hozza egy szigeten megtalálható fajok eloszlását annak méretével és megközelíthetőségével (lásd: 5.A szövegdoboz). (5. fejezet)

szikesezés

A talaj felső rétegeiben könnyen oldódó ásványi só felhalmozódása. Ez a párolgás következtében természetes folyamatként játszódik le az arid és szemiárid, sivatagos jellegű területeken, de lehet az öntözővíz helytelen alkalmazásának az eredménye is. Végeredményben a talaj mezőgazdasági művelésre alkalmatlanná válik, mivel a növényzet a sok só miatt nem képes vegetálni. (9. fejezet)

Szilikon-völgy

A kaliforniai Santa Clara-völgy másik elnevezése, ahol számos számítógép-ipari és más mikrochip technológiát alkalmazó műszaki üzem települt kutató jellegű intézetek köré. (19. fejezet)

szimulációs modell

Modellfajta, amely összetett, valós szituációkat általában olyan számítógépes program segítségével állít elő, amely időbeli változásokat reprodukál. A szimuláció hasznos heurisztikus eszköz, és nagy segítséget nyújthat az elméletek kidolgozásában. Szó szerint a szimuláció nem más, mint a „tettetés” művészete vagy tudománya. (16. fejezet)

Szinagrafikus Térképező Technika (SYMAP)

A Harvard Computer Graphics Unit-on, Fisher által kifejlesztett eredeti, rácsháló alapú térképészeti program. Ez volt a legelső számítógépes kartográfiai módszer, amelyből a modern módszerek származnak. (23. fejezet)

szinoptikus (áttekintő) képek

A földfelszín egy részéről, általában nagy magasságban lévő műholdon készült átfogó kép. (22. fejezet)

szisztematikus mintavétel

A mintavételi pontok meghatározásához egyenközű rácshálót alkalmaznak. A háló kezdőpontját az első mintavételi pont véletlenül alapuló elhelyezkedése adja meg. A háló irányítása szintén véletlenszerű. A szisztematikus helykiválasztás a térképezéshez egy simított térbeli fedvényt szolgáltat. A módszer abban az esetben torzítást okozhat, ha az alapsokaság eloszlása önmagában is szabályos hálószerű. (22. fejezet)

szkenner

Hardver eszköz a GIS-ben, amelyet térképi adatok numerikus adatokká történő átalakításához használnak. A kis felbontású hordozható típustól kezdve a nagyméretű síkágvas típusig sokféle változatban elérhető. (23. fejezet)

szmog

Eredetileg a füst és a köd sűrű keverékére használták ezt a kifejezést, de ma már inkább azt a sok várost borító ködfátyoltakarót jelenti, amelyet különböző szennyezőanyagok okoznak. Fotokémiai szmognak nevezik a légkör alsó részében, a szénhidrogének és nitrogén-oxidok reakciójából napsugárzás hatására keletkező komplex levegőszennyeződést. Az egyik legkárosabb összetevő a felszínközeli ózon. (9. fejezet)

sztereoszkóp

Távérzékelésben használatos eszköz, amellyel átfedő légifelvételekről magasságkülönbség határozható meg. (22. fejezet)

szubszekvens határok

A politikai földrajzban azon nemzeti határookra alkalmazott elnevezés, amelyet a terület benépesülése és fejlődésnek indulása után húztak meg. Vesd össze: antecedens határok. (17. fejezet)

szubtrópusi öv

A forró és a mérsékelt égöv között elhelyezkedő éghajlati zóna. Markáns hőmérséklet-változások jellemzik az évszakokat, de soha sincs kimondottan hideg. (2. fejezet)

szukcessziós sorozat

Egy adott terület vegetációjában bekövetkező változások szabályos sorozata az időben, amint átmeneti szakaszok során az egyensúly felé halad. (4. fejezet)

szűrő

Raszterképeken matematikailag definiált művelet, amellyel a magasfrekvenciás (aluláteresztő szűrő), illetve az alacsonyabb frekvenciás (felüláteresztő szűrő) összetevőket szűrik ki. A képre rakódott „zaj” eltávolítása történhet frekvencia- vagy képtartományban. (23. fejezet)

szűztalajú járvány

Olyan járványok, amelyek egy adott területen először jelentkeznek, így a lakosság nem rendelkezik előző megbetegedésekből eredő szerzett védettséggel. Emiatt az ilyen járványok megbetegedési és halálozási mutatója igen magas. (20. fejezet)

T**táj**

Egy vidék megjelenése, mint a tájkép egy festményen. 1925-ben az amerikai geográfus, C. O. Sauer (lásd: 5.B szövegdoboz) használta először ezt a fogalmat a *Morphology of Landscape* című művében. Sauer megkülönböztetett természeti és kulturális (emberi befolyás alatt álló) tájat. (11. fejezet)

tajga

Orosz elnevezése annak a fenyőerdőkkel és tőzegláppal borított övezetnek, amely az északi félgömbön, a tundrától délre és a lombhullató erdők és sztyeppék vidékétől északra helyezkedik el. (4. fejezet)

talajerózió

A talaj felső rétegének az eltűnése egy adott területen, ami lehet szél- vagy vízerózió következménye. Ha víz okozta a folyamatot, barázdás erózióról, lepelerozióról vagy árkos erózióról beszélünk. (9. fejezet)

talajszíntek

A talaj a Föld felszínén, ill. közvetlenül a felszín alatt található laza, mállott réteg, amely a növényzet növekedését segíti. A-színtnek nevezzük a talaj legfelső rétegét, amely szerves anyagokban gazdag, és a nedvesség átszivárgása miatt kilúgozódásnak van kitéve. B-szint a következő réteg elnevezése, ahová néhány kémiai elem (nevezetesen pl. vas) szivároghat le a talaj felsőbb rétegeiből. Végül a legalsó C-szint következik, amely olyan kötőrmeléből áll, amelyben még nem indult meg a talajképződés. (2. fejezet)

talajvíz

A felszínről a talajba szivárgó víz, amely betölti a pórusokat, repedéseket, járatokat. A vízzáró réteg meggátolja, hogy a talaj mélyebb rétegeibe hatoljon, így az alsóbb szintek feltöltődnek. A vízzel feltöltődött réteg felső határát talajvízszíntnek nevezik. (9., 19. fejezet)

talajvíztükör

A felszín alatti kőzetréteg legfelső része, amely állandóan talajvízzel telített. (2. fejezet)

tápanyag

A környezetből származó bármilyen anyag, vegyület, amely a növények vagy állatok túléléséhez, növekedéséhez és reprodukciójához hozzájárul. (4. fejezet)

tápláléklánc

Energiaáramlási folyamat egyik élőlénytől a másikig, táplálék formájában. A növényevő állatok, más néven herbivórák (elsődleges fogyasztók) növényekkel (elsődleges termelők) táplálkoznak, amelyeket viszont a hús-evők vagy karnivórák (másodlagos fogyasztók) esznek meg, és így tovább a láncolaton felfelé haladva. (4., 9. fejezet)

távérzékelés

A földfelszín megfigyelése és felvételezése repülőgépen vagy műholdon elhelyezett eszközökkel. Az érzékelők által készített felvételek lehetnek fényképek, hőképek, multispektrális és radarfelvételek. (22. fejezet)

távolság-hanyatlás görbék

Valamely tevékenység vagy folyamat távolság miatt bekövetkező hanyatlása. Tobler szerint (1970) „a földrajz első törvénye, hogy minden (a Földkerekségen) kapcsolatban van valami mással, de az egymáshoz közeli dolgokra ez inkább igaz, mint az egymástól távol esőkre”. A településelmélettel foglalkozók elszántan kutatják, hogy milyen pontos matematikai formája van a hanyatlásgörbének, és úgy tűnik, hogy az exponenciális vagy az inverz négyzet függvénygörbe illik leginkább a jelenségek többségére. (13. fejezet)

tektonikus mozgások

A Föld kérgét alkotó lemezek elmozdulása. (2. fejezet)

telephelyelemzés

A gazdaságföldrajz egyik ága, amely a gazdasági jelenségek megértéséhez szükséges térbeli modellek alkalmazásával foglalkozik. (24. fejezet)

telephelyválasztás a lelőhely közelében

Bizonyos iparágak azon törekvése, hogy a nyersanyag-lelőhelyhez minél közelebb telepítsék üzemüket. Ez leginkább az ásványfeldolgozó iparágakra jellemző, ahol az ércben található nagy mennyiségű hulladékanyagot a feldolgozott anyag elszállítása előtt el lehet távolítani. (15. fejezet)

településhierarchia

Települések rangsora méretük és befolyásuk alapján. A hierarchiában a falu alul, míg a város felül szerepel. (14. fejezet)

tematikus térkép

Olyan térkép, amely egy meghatározott témára (pl. talaj, területhasznosítás, népsűrűség, megművelhetőség stb.) vonatkozó, válogatott információkat jelenít meg. Sok tematikus térkép *koroplet* térkép is egyben, de amikor egy tulajdonság (attribútum) folytonos mezőként kerül ábrázolásra, az izovonalas vagy színskalás megjelenítés lényegesen megfelelőbb. (21. fejezet)

tengeri határ

A politikai földrajzban azt a határvonalat jelenti, amelytől egy ország területi jogai a szomszédos vizekre kiterjednek. (17. fejezet)

tengerszint-ingadozások

A Földön több tengerparti szakasz jeles bizonyítéka annak, hogy a tengerszint nem mindig a jelenlegi magasságban állt. Manapság sokan kutatják a globális felmelegedésnek a tenger szintjének emelkedésére gyakorolt hatását. (2., 19. fejezet)

tengervíz-benyomulás

A tengervíz beáramlása az édesvízi tartományba a tengerparti és beljebb eső területeken, amely akkor következik be, ha a talajvíz gyorsabban esik vissza, mint azt az esővíz újra pótolná. (19. fejezet)

tér

A földrajzban többjelentésű fogalom, amely utalhat egy nagy kiterjedésű, határok nélküli területre vagy egy olyan térségre, amely mérete a lokális területektől kezdve a globális földfelszínig terjedhet. A tér lehet izotropikus vagy anizotropikus; szolgálhat referencia-hálóként (szélesség és hosszúság) vagy erőterként, mint ahogy arra a többdimenziós térképészet rávilágított. A távérzékelésben térnek nevezik a Föld atmoszféráján kívüli fizikai univerzumot a NASA űrprogramja alapján. (1. fejezet)

terasz

Lejtőből kialakított vízszintes földterület, amelyen növény-, általában rizstermesztés folyik. (5. fejezet)

térbeli analízis

A modern földrajz három legfontosabb irányzatának egyike (az ökológiai és komplex regionális elemzés mellett), amely a fő hangsúlyt a térbeli szerkezetekre helyezi. (24. fejezet)

térbeli autokorrelációs teszt

Eloszlástérképek értelmezésének módszere autokorreláció segítségével, amellyel becsülik a szegmentálás és elosztás statisztikai szignifikanciáját. (21. fejezet)

térbeli kölcsönhatásmodellek

Földrajzi területek közötti belső kölcsönhatások modellezésére szolgáló elméletek. Míg a gravitációs és a Wilson-modell a szállítási folyamatokat világítja meg, addig az Ullman-modell a migrációval és az interregionális árucserével foglalkozik. (13. fejezet)

térbeli nyelv

Tág értelmű fogalom, amelyet M. F. Dacey alkalmazott először arra, hogyan lehet a földrajzi jellegzetességeket térképileg megfogalmazni a térbeli nyelvtan és szintaxis felhasználásával. (21. fejezet)

tercier szektor

A szolgáltatóipar továbbosztásából adódóan terciér szektornak nevezik a vásárlóknak közvetlenül kínált szolgáltatásokat, és kvaterner szektornak a gyártóknak kínált olyan szolgáltatásokat, mint pl. a könyvvizsgálás vagy a marketing. (8. fejezet)

tér-idő földrajz

Az emberföldrajz egyik ága, amelyet Torsten Hägerstrand és munkatársai dolgoztak ki Svédországban, és ahol a fő hangsúly az időkorlátok szerepén van az ember térbeli tevékenységeinek alakításában. A különböző korlátokat az 1.B szövegdobozban vázoltuk fel. (1. fejezet)

terjedési hatások

A gazdaságföldrajzban a tőke, az erőforrások és a szakértelem térbeli terjedése a központi területtől kiindulva a periféria felé, a Myrdal-modellt alapul véve. (18. fejezet)

térképdekódolás

Térképértelmezés vagy a térképciklus azon része, melynek során visszafordítják a térképi információkat valós adatokra. (21. fejezet)

térképi szűrés

Egymással átfedésben lévő térképsorozatok felhasználásával olyan területrészek leválogatása, amelyek megfelelnek előre meghatározott követelmények adott halmazának. (23. fejezet)

térképkódolás

Térképkészítés vagy a térképciklus azon része, amelynek során a valós adatokat térképen jelenítik meg. (21. fejezet)

térképvetület

A Föld felszíne egészének vagy egy részének síkban való ábrázolása. (21. fejezet)

tér-költség görbék

Ipartelepítés során az optimális helyszín kiválasztása szállítási és nemszállítási költségek figyelembevételével. (15. fejezet)

termális infravörös

A földfelszínen található, különböző hőmérsékletű tárgyak által kibocsátott hőenergiát képes rögzíteni. (22. fejezet)

termékeny félhold

A Nílus alsó völgyétől a Földközi-tenger partja mentén át Szíriáig, ill. Mezopotámiáig (mai Irak) húzódó félhold alakú, a Tigris és az Eufrátesz folyók által öntözött termékeny terület, a legősibb civilizációk bölcsőinek egyike. A mezőgazdaság kialakulásának helyszíne kb. i. e. 8000 évvel ezelőtt. (5. fejezet)

termékenységi ráta

Egy populációban a nők által világra hozott utódok tényleges szaporulatának mértéke. Általában egy szülőkorban lévő nőre jutó átlagos gyermekszámot adja meg. (6. fejezet)

természetes erőforrások

Az összes erőforrás, amely a Föld természeti folyamatai által keletkezett, és amelyeket az emberiség mezőgazdasági, ipari és egyéb célokra felhasznál. Idetartoznak a Föld ásványkészletei, a fosszilis üzemanyagok, a talaj, a levegő, a víz, a növények és az állatok. (10. fejezet)

természetes szaporulat

Egy terület népességének nettó változása a születések és a halálozások számának figyelembe vétele alapján, a bevándorlást nem számítva. (6. fejezet)

természeti földrajz

A földrajz egyik ága, amely a Föld természeti viszonyival foglalkozik: a légkörrel, a litoszférával, a hidroszférával és a bioszférával. (2. fejezet)

természeti erőforrások megóvása

A természeti erőforrások felhasználása, kezelése és védelme oly módon, hogy elkerülhető legyen azok degradálódása, kimerülése, elherdálása, és hogy fennmaradjanak a jelen és a jövő nemzedékek számára. (10. fejezet)

termográfia

Repülőgépekre telepített hőérzékelők képesek rögzíteni a földfelszín hőmérsékletét. A talaj eltérő hőmérsékletének oka lehet pl. valamely felszín alatti, eltemetődött objektum. (22. fejezet)

területi differenciálódás

Olyan eljárás, amely során a földfelszíni jelenségek térbeli kovariációját (együttváltozását) vizsgálják meghatározott régiók felismerésére. Richard Harsthorne (lásd: 12.A szövegdoboz) szerint ez a földrajz egyik központi célja. (12. fejezet)

tesszelláció

Művelet a GIS-ben: egy terület kisebb, hézag nélküli, érintkező részekre (tiles) vagy poligonokra bontása. (23. fejezet)

Thiessen-poligon

Tesszellációs művelet, egy ponthalmaz esetében az adott ponthoz tartozó Thiessen-poligon körülzárja azt a területet, amelyen belül lévő pontok közelebb fekszenek az adott ponthoz, mint bármely más ponthoz. A Thiessen-poligon az adott pontot és a szomszédos pontokat összekötő oldalak oldalfelező merőlegesei által meghatározott burkoló-sokszög vonal. Ismert még Dirichlet-tesszelláció vagy Voronoi-poligon néven is, fontos szerepe van a településföldrajzban és a GIS-ben. (23. fejezet)

Thünen-modell

A mezőgazdasági föld hasznosításának térbeli változatait modellező elmélet, amelyet a német közgazdász, Johann von Thünen (lásd: 15.C szövegdoboz) vezetett elő *Isolated State* (1926) című munkájában. (15. fejezet)

topológia

A matematika tér és a térbeli jelenségek folytonosságának (pl. összefüggőség) általános törvényeivel foglalkozó ága. Fontosabb földrajzi alkalmazásai területei: közlekedési hálózatok és GIS-adatstruktúrák. (13. fejezet)

többdimenziós méretezés (MDSCAL)

Többdimenziós statisztikai módszer, melynek célja a megfigyelt egyedek közti hasonlóságot és különbözőséget visszaadó összevont dimenziók megtalálása. (8., 21. fejezet)

tömb

A GIS-ben használatos táblázatos vagy mátrix formátumú címezhető adatok sorozata. (23. fejezet)

transhumance pásztorkodás

Olyan állattartási forma, amelyben a nyáját évszak szerint költöztetik egyik legelőről a másikra. A pásztorok általában az állatokkal együtt maradnak. (9. fejezet)

transpiráció

A víz útja a talajból kiindulva a növények gyökerein és szárán át halad a levelekig, majd annak pórusaiból elpárolog a légkörbe. (4. fejezet)

trendfelület térképek

Térképezési technika, amelynek célja, hogy a helyi eltéréseket figyelmen kívül hagyva a földrajzi eloszlás fő jellemzőit tüntesse fel. Így a markáns irányvonalak jól elkülönülnek a háttérjelenségektől. A trendfelület-térképek filterként szűrik ki a „rövidhullámú” rendhagyó jelenségeket, míg a „hosszúhullámú” hagyományosakat átengedik. (21. fejezet)

trofikus (táplálkozási) szint

Az élőlények táplálékláncban elfoglalt helye. A zöld növények találhatók az első szinten, a növényevők a másodikon, a ragadozók a harmadikon és a lebontó szervezetek a negyediken. (4. fejezet)

trópusi ciklon

Heves viharok gyűjtőneve, amelyeket a Karibi-térségben hurrikánnak, délkelet-ázsia vidékén tájfunnak hívnak. A forró égövi tengereken keletkeznek, ahol a víz felszíni hőmérséklete eléri vagy akár meg is haladhatja a 27 °C-ot (az északi féltekén július és október között, a délin január és március között) és egy jellegzetes vésző alakú nyomvonalon halad az alacsonyabb szélességtől a magasabb irányában. (3. fejezet)

trópusi öv

A Ráktérítő és a Baktérítő között fekvő terület, ahol a nyár közepén a Nap merőlegesen delel. (2. fejezet)

tropopauza

A Föld troposzférájának felső határzónája, amelynek magassága az Egyenlítő feletti 16 km és a sarkok feletti 9 km között változik. (2. fejezet)

tudományos determinizmus

A fizikai determinizmus egyik variánsa, amelyben az érvelés az adatok statisztikai elemzéséből indul ki, semmint egyes esetek vizsgálatából. A Yale egyetem geográfusa, Ellsworth Huntington (1876-1947) volt ezen iskola fő képviselője. (11. fejezet)

túlélési görbe

Azt mutatja meg, hogy egy adott populáció mekkora hányada ér el egy bizonyos életkort. (6. fejezet)

túllegeltetés

Ha túl sok állatot legeltetnek egy adott legelőn, annak teherbírása nagymértékben csökken. A növényzet eltűnésével a termőföld nagyobb valószínűséggel van kitéve a szél és a víz pusztításának, és így nő az elsivatagosodás veszélye. (9. fejezet)

tundra

Európa, Ázsia és Észak-Amerika nagyon hideg északi területein fekvő, sík, fátlan vidék, ahol a tél hosszú és hideg, és a felszín alatti talaj állandóan fagyott. (4. fejezet)

U, Ú**új (modern) földrajz**

Az 1960-as években keletkezett felfogás szerint a földrajznak nem csak egyszerűen leíró jellegűnek kell lennie, hanem a földrajzi módszer és elmélet explicit tudományos keretét kell megteremtenie úgy, hogy a feltételezéseket szigorúan tesztelve a magyarázatok pontos alapjául szolgálhassanak. (24. fejezet)

ubikvitások

A telephelyelméletben azok, amelyek bárhol megtalálhatók, és ezért kisebb szerepet játszanak a helyi döntéshozatalban. (15. fejezet)

ugar

Ideiglenes mezőgazdasági terület, ahol kiirtották és felégették a vegetációt. (9. fejezet)

Ullman-modell

Széles alapokon nyugvó térbeli kölcsönhatás modell, amelyet Edward Ullman (1980) dolgozott ki és alkalmazott számos területen, a migrációtól kezdve a pénzügyi folyamatokig. A kölcsönhatás három alapja a regionális komplementaritás, a közbeeső lehetőségek és a cserélhetőség. (13. fejezet)

urbanizációs görbék

Trendvonalak, amelyek egy társadalom vidéki helyzetből a városiasodás felé mutató történelmi átalakulását mintázzák a városfejlődésen és növekedésen keresztül. (8. fejezet)

utódlási, utánpótlási ráták

Arra irányuló demográfiai becslések, amelyek megadják, hogy egy adott populáció mely mértékben képes utódokat teremtve önmagát pótolni. Az utódlási ráták felbecsüléséhez figyelembe kell vennünk a következő tényezőket: (a) az emberi fajnál 100 lány újszülöttre 106 fiú újszülött esik; (b) a reprodukív kor előtti nőnemű utódok halálozási aránya. Mindezek figyelembevételével megállapítható, hogy kettőnél több gyermek szükséges egy családban ahhoz, hogy az utánpótlás megvalósuljon. A különböző országokban ezek a tényleges számok, kis eltéréssel, valahol 2,3 körül mozognak. (6. fejezet)

Ü**ültetvények**

Európa tengerentúli terjeszkedésének időszakában nagy méretű birtokokon monokulturális növénytermesztés folyt. Általában szubtrópusi növényeket (pl. gyapotot, dohányt, cukornádat) importált munkaerő segítségével, főleg rabszolgákkal vagy szerződéses munkásokkal termesztettek. (5. fejezet)

üres határzóna

A földhasználat során kimerült földterületek elhagyásával a mezőgazdasági határ kitolódik, amely gyakran a populáció csökkenésével is együtt jár. A terminust különböző földrajzi viszonylatban használják, a trópusi ültetvények határaitól kezdve a közepes szélességen található New England-i gazdaságokig. (9. fejezet)

üvegházhatás

Az atmoszférán áthatoló napsugarakat, miután a Föld felszínéről visszaverődnek, gázok kötik meg az atmoszférában. Szén-dioxid és más „üvegházgázok” keletkezésével a hatás tovább fokozódik. Sokan attól tartanak, hogy bolygónkon emelkedik a hőmérséklet; és a globális felmelegedés végzetes következményekkel járhat. (3. fejezet)

V**vadászó-gyűjtögető népek**

Vadászjátékokra és vadon termő növények és gyümölcsök gyűjtésére létrejött kisebb, folyamatosan vagy csak ritkábban vándorló társaságok; szervezeti struktúrájuk alapja a nagyon erős rokonsági kötelékkel rendelkező csoport. (5. fejezet)

választási manipuláció

Választókerületek határainak manipulatív módosítása olyan céllal, hogy az valamelyik jelöltnek vagy pártnak kedvező legyen. Általánosabb értelemben politikai részrehajlásra utal a first-past-the-post („az első továbbjut”) választási rendszerben. (17. fejezet)

váltógazdálkodás vagy vándorművelés

A forró égövben jellemző földművelési módszer, amikor egy földterületet termékenysége végső határáig tartanak művelés alatt, majd hagyják, hogy természetes módon állapota helyreálljon. (9. fejezet)

Vance merkantilista modellje

A központi hely elmélet alternatívája, amely J. E. Vance-ról kapta nevét, és amely a települések történelmi fejlődésére, főleg mint az európai gyarmatosítás egy fejezetére helyezi a hangsúlyt. (14. fejezet)

városi implózió

A világ nagyobb városai viszonylagos pozícióinak belső összeomlása, amelyet a tér-idő költségek csökkenése idéz elő. Az összeomlás mellékterméke, hogy kisebb és rosszabb összeköttetéssel rendelkező központok még elérhetetlenebbé válnak. (8. fejezet)

visszaáramlás

A természeti földrajzban azt a vízmozgást jelöljük ezzel a kifejezéssel, amely a tenger felé irányul, miután a dagály elérte a legmagasabb szintjét. (1. fejezet) A gazdaság-földrajzban ez a fogalom a források periféria felől a központ felé irányuló mozgását jelenti, kiváltképp a fejlődési folyamat kezdeti szakaszában. (18. fejezet)

visszacsatolás

Egy rendszeren belüli kapcsolat, amely vagy erősít (pozitív visszacsatolás), vagy gyengít (negatív visszacsatolás) egy adott hatást. (1. fejezet)

valószínűségi mintavétel

Mintavételi módszer, amely valószínűség-számításon alapul. Kisméretű mintaterületek adatai alapján a teljes területre vagy régióra vonatkozó, megbízható általános következtetések levonására alkalmazzák. (3., 22. fejezet)

vásárlóerő-paritás (PPP)

Statisztikai adatok, amelyek árucikkek és szolgáltatások kosarát alapul véve egy országban a megélhetés költségeit adják meg. Értékét általában az egy főre jutó GDP-ből vezetik le, s egy skálán adják meg, amelyen az Egyesült Államok képviseli a 100-at. (18. fejezet)

vektor

Térbeli adatok pontokkal, vonalakkal és poligonokkal történő megjelenítése a GIS-ben. Vektorizálás során a rácshálós adatmodell elemeit (pontokat, vonalakat, területeket) alakítják át vektoros formátumúvá. (23. fejezet)

véletlenszerű mintavétel

A mintavétel egyik formája, amelyben a vizsgálandó földrajzi helyeket véletlen számok alapján választják ki. (22. fejezet)

vertex

Gráfelméleti fogalom, az élek találkozásánál létrejövő csúcspontot jelenti. Az összekötöttség mértékének megadására is használják. (13. fejezet)

vetésforgó

Ciklikus területhasznosítás során felváltva művelik meg, ill. hagyják ugaron a mezőgazdaságilag művelt területeket. Bár eredetileg vidéki kontextusban használták, később a városi területhasznosítás váltakozásainak vizsgálatára is kiterjesztették. (9. fejezet)

veszélyes hulladék

Bármilyen hulladékanyag, amely halált, súlyos sérülést vagy betegséget idézhet elő. (9. fejezet)

vezető és leszakadó régiók

Azon területek, amelyek a regionális gazdasági folyamatok terén pozitív vagy negatív irányban elszakadnak az ország gazdasági mutatóitól, amelynek részét alkotják. Azt a területet, amelyek sokféle gazdasági tekintetben (pl. foglalkoztatottság, termelés) elöl jár, „vezérkos régió”-nak nevezzük. (12. fejezet)

világvárosok

Patrick Geddes (1915) használta először ezt a fogalmat „bizonyos nagyvárosokra, ahol a világ legfontosabb üzleti tevékenységeinek aránytalanul nagy része zajlik”. Hall (1984) nyolc ilyen központot tüntetett fel *World Cities* című művében. (19. fejezet)

a világ pénzügyi központjai

Tőzsdei és pénzügyi tranzakciók miatt a világ kulcsfontosságú pénzügyi központjaivá nőtt nagyvárosok. New York, London és Tokió alkotják a főbb világméretű központokat, míg pl. Chicago, Frankfurt és Hong Kong a második vonal tagjai. (19. fejezet)

világrendszer

A történész Wallerstein megfogalmazásában egy a kereskedelmi hálózatok által meghatározott gazdasági egységet jelöl, amelynek határai átnyúlnak a nemzetállamok határain, így alkotva egy nagyobb működő egységet. (17. fejezet)

Világ Vadvédelmi Alap (WWF)

Nemzetközi magánkezdemenyezés, amely az 1960-as években jött létre elsődlegesen a veszélyeztetett állat- és növényfajok védelmére. 1990-ben összeolvadt a Természetvédelmi Alapítvánnyal és napjainkban már 5 millió támogatója van világszerte. (19. fejezet)

vízenergia

Elektromos energia, amelyet a turbinákat meghajtó vízesések vagy folyóvizek energiájából nyernek. (10. fejezet)

a víz körforgása

E folyamat során a Föld állandó vízkészlete az óceánok, a légkör, a talaj és a kőzetek között folytonos körforgásban van a párolgás, kigőzölgés, csapadékhullás, esővíz-lefolyás és a talajvízmozgás folyamatai által. (2. fejezet)

vizes élőhelyek

Alacsonyan fekvő terület, ahol a talajvízszint az év legnagyobb részében a felszínen vagy annak közelében helyezkedik el, ami elöntött vagy elmocsarasodott tájat eredményez. (19. fejezet)

vízválasztó, ill. vízgyűjtő terület

Képzelt vonal, amely két folyó vízgyűjtőrendszerét választja el egymástól. Vízgyűjtőnek nevezik azt a területet, medencét, amelynek vizét egy folyó és annak mellékfolyói elvezetik. (2., 4. fejezet)

W**Wallace-vonal**

A biogeográfiában Alfred Russel Wallace (lásd: 4.C szövegdoboz) 1858-ban határozta meg ezt a képzelt vonalat, amely a maláj szigetvilágon keresztül halad át, és Ausztrália és Ázsia flórájának és faunájának határát jelöli. (4. fejezet)

Weber-modell

Ipari települések idealizált modellje, amelyet a csökkenő szállítási költségekre és a munkabérek közötti különbségekre, valamint az agglomerációs gazdaságokra építve Weber (1909) dolgozott ki. (15. fejezet)

Wilson-modell

A. G. Wilson (lásd: 13.B szövegdoboz) által kidolgozott térbeli kölcsönhatás modell, amelyben az entrópiamaximalizálás módszerét alkalmazza. A gravitációs típusú modellek határozott ellenpólusát képviseli, és széles körben használják a regionális és lokális tervezési területeken. (13. fejezet)

X**XTENT-modell**

Településhierarchia-készítési modell, amely mind a központi hely, mind a Thiessen-poligon elmélet fogyasztékosságain túlmutat; a központokhoz méretük alapján rendel területeket, feltételezve, hogy minden központ mérete egyenesen arányos a befolyása alá eső területek nagyságával. Hipotetikus politikai térképeket lehet készíteni a felmérési adatok alapján. (14. fejezet)

Z**zéró gazdasági növekedés**

A természetvédelemben az az utópikus feltétel, amely alapján egy stabil populációt (lásd: ZPG) fent lehet tartani anélkül, hogy a Föld természetes erőforrásaiban pótolhatatlan hiány ne keletkezzék. (18. fejezet)

zéró népességnövekedés

A népességnövekedés megszűnte, amikor a születési és halálozási ráták egyformák. Ehhez átlagosan 2,3 gyermekszám szükséges családonként. (6. fejezet)

zöld forradalom

Az 1960-as években keletkezett fogalom, amely fő gabonafélék (főleg a rizs) nagy hozamú fajainak előállítására utal a Harmadik Világban. Vitatott fogalom, és manapság tágabb értelemben olyan új, egyre inkább elterjedő termelési módokra utal (műtrágyák, rovarirtó szerek alkalmazása), amelyek a trópusok bizonyos részein alapvető változásokat hoztak a földművelésben. (10. fejezet)

zöldövezet

Városok körül elhelyezkedő nyílt térség, ahol a fejlesztéseket meggátolják, vagy erősen korlátozzák, határt szabva ezzel a városok terjeszkedésének. (8. fejezet)